

# Salaberry-ren pentsamenduaz (I)

Joxe AZURMENDI

## AURREOHAR BATZUK

Esateko bakarrik, zergatik ez zen a priori egokiena, ikerketa hau –Salaberryren pentsakera– hegoaldeko batek egitea.

Hegoaldekoa naizen honi, Salaberry –*So Egilea*– ez zaio beti ulertzeko erraza egiten: bere pentsamenduagatik, batzuetan; lexi-koagatik, edo estiloagatik, beste batzuetan. Bera kultura handiko gizona zen eta esku beteka berduratzen ditu handik eta hemendik ideiak eta autoreak: haren logikari, edo zenbait alusio edo iragaitzeko izen aipamari, ez diozu beste gabe zentzua antzematen batzutan. Ez dakizu, zer asoziazio ibili duen buruan. Are gutxiago dakizu deus ideia eta aipamen horien momentuko testuinguru konkretuaz Iparaldeko gizarte giroan. Idazkeraz bezainbatean, aldiz, artoski hautua dizu hori, landu-landua, ez dago han koma bat ongi pentsatu gabe, hitzen aukeran bezala esaeraren moldean. Baina berak darabilen hitz asko, hasteko, hegoaldekoak ez du ulertzen, eta behin eta berriro alfer-alferrik bilatzen du hiztegian. Nekarazgarria da, dauzkagun hiztegiekin. Eta hala ere, zailtasuna ez da lexikoaren kontua bakarrik. Konpara Salaberry eta Xipri Arbelbide, biak Heletako haurrak, eta ikusiko duzu prosaren diferentzia. Estiloa da gehiago. Salaberryren irakurzalea askotan estropezuka doa lerroz lerro.

Salaberryk oso estilo partikularra garatu du, literatur kritikoek egunen batean zehazki aztertu beharko lukete. Gozatzen ari da espresioaren teknikak esperimentatzen. Haren idaztea, ezagutzen dugun puzzle baten osatze trebe, esku segurukoa da. Piezaz pieza eta komaz koma (koma, Salaberryren ballabide funtsezkoa!): "Basa,

erotik basa, huts egina, edo Baxe-Nabarren dlogun bezala, «ez baiatua», uste lukeena, giza-gaizoa, Irulegiko arnoak, urtetik urterat, gustu bera duela” (*Ene Sinestea*, 5). “Hogoigarren mendeko bigarren zatian, bada ara berri bat, zoinen arabera, ainitzek salatzen baitute, argi eta garbi, erraiten, ahoan bilorik gabe, nolakoa den heien sinestean ez bakarrik aintzina, baina gibela, ez bakarrik alderdia, baina infrentzua, ez bakarrik axala, baina mamia” (6). Sententzien estilo moztua: “Sortu gira buluz-gorri; Jaungoikoaren aintzinean agertuko buluzgorri” (7). “Begiak idekirik dauzkan itsua, alderdikaria” (11). Trinko beti – ez horregatik erraza. Atsotitz bat hemen, onomatopelak han eta hor (ez dut ezagutzen, onomatopeia gehiago darabilen beste idazle bat).<sup>1</sup> “Sinestea krisk eta krask ari delarik gizonen, gizona krisk eta krask ari da bere izaitean, atxikiko duka, hautsiko hiza, duda-mudan” (8). “Euskaldun guztiek badukegu naski elgarren iduri, tantiruri-ruri” (7). “Tantiruri, gu ere bertzeak iduri” (21). “Haizea mehe, bir-bir-bir” (17). Sasibertsoak, atsotitz estiloan: (haurzarroan) “Josteta, mokoka eta noiztenka joka, gure lokarri. Solasak, irriak eta batzuetan nigarrak, gure zedarri” (58). Kontrasteak, paralelo nahiz kiastikoak: “Hura ezti, bertzeak oihas; hura oihas, bertzeak ezti” (28). Edo kontraste eta jauzi: “Iduri luke, baina iduri lukena ez da beti hala dena. Karraka-zak, putil, azala, jakiteko nolakoa den arbola” (11). Konparazio poetikoak batbatean, ederki: “Solasa bazoan, hala nola eurixketan ortzadarra, arto, pentze, mahastegien gainetik” (50). Baserrian badira artazuriketa edo urde hilketa eta, lanak: “Baina horiek ziren erdi-lanak, eta osoki bestak. Bazen jendea trumilka. Denak zerbeit ari. Kantuak eta zirtoak alderdi guztietarik pizten, hala nola egur hezetik, supazterrean, klaskak eta pindarrak” (53). (Haurrean) “Baginakiela lasterka, urtxoak badakien bezala hegaldaka! Baginakiela gaizkiaren<sup>2</sup> burrunba pean urtxoa euri uharraren azpian bezala, ixil-ixila geldi-geldia egoiten!” (58). Deklinazioa murriz, aditza ere maiz eskas: “Ttipi-hitzak, gizonaren begitar-tea iluntzen. Haundi-hitzak begitar-tea ez argitzen. Holakoetan zabaltea, hertsitzea; emendatzea, gutitzea” (8). Ballabide hau –Orixeren *Aitorkizunetan* estremoaraino aprobeztatua, gogoratuko denez– arriskutsua da, ele bizia indartu ordez, endurtu egin lezake: “Aitak bazuen anaia Ixtebe Argentinan ibilia. Han larrukintzan hasi, han lana ikasi, baina han huts egin. Gibelerat itzuli. Madriren, larrukintzaile gisa finkatu. Hemen kausitu” (30). Maiz ikusten dugu, kontaketa bezala deskribaketa jolasa jolasten, hitza hitzaren gai-

nean hola edo hala kokatuz gozatzen beti: "Behin batez, bazen mutxurdin bat mehean mehe, ximurrean ximur. Gorrian gorri zituen begiak, marketsean markets mintzoa, eta zaluan zalu mihia. Denek zioten sorgina zela" (70). Ikus orobat Tolosako hiriaren eta Institutuko profesoreen portretak (106 eta hurr.). Behin baino gehiagotan Axularren tankera hartuko diozu: "Ez eri eritasunetik, eritzen dira eritasun beldurretik" (59). Eta egia da Axular goraipatzen duela eredutzat ("tenor litake itzul gaiten Axularrenganat").<sup>3</sup> Egia da espresioaren sentsibillitate eta gusto barrokoa duela ere. Baina, huts egiten ez badut, Seminarioko eredu latinoak utziz bederen, Salaberryren zinezko ereduak, XVII. mendeko "moralista" frantsesak dira oroz gain (beharbada filosofian ere ezagutu dituenenak XVII. mendeko filosofo handiak izan diren bezala), psikologiaren zaletasun filosofiko-moral inoiz ez gutxitu bat ere haiekin partekatzen duela.<sup>4</sup> Gustoz, kontzeptista da. Haiek bezala, zehaztasuna eta barreadura bilatzen du batera, maximak egiten duen gisan. Erretollikoa da (zentzu onean). Baina ez Bossuet. Idazteak, hitzen algebra ariketak egitea dirudi harentzat, ez kaskada batean hustutzea. Diskurtso fragmentatua, diskontinua, behin eta berriro jarioaren erdian moztu egiten duena: sententzia, inziso, figura batekin, diskurtsoa eten eta lehentasuna hartzen duena, diskurtsoa bera bere baitatik -fragmentotik- oinarrituz, kondentsazioan. Formak egiten du edukia. Diskurtso dominatzailea da nolabait. Ez du libertaterik uzten (agian berak ere ez du libertaterik). Kontrasteen jokoa, sententzia, lakonismoa, ebaketa jarraikiak, irakurlea menperatzeko tresnak dira. Salaberryk ez du esplikatzen, definitu egiten du. Ez du ikustera ematen, ikusarazi egiten du. Epaitu egiten du, deskribatzen edo kontatzen duena. Seduzitzen ez badu, bortxatu egiten du irakurlea. Beti zauzka lotuta. Ez daki balioetsi gabe ikusten. Esaten. Haren ikustea, dekretatzea.

Are, ez da ahaztu behar, Salaberry, euskara, bera baino lehen, trebatu gabeko alorretan ahalegindu dela. Jakin-en Filosofiaren Kondeirako Bergsonen kapituluari aitzin solasean berak ohartarazi legez, erdarazko mintzairak, ibiliaren ibilian, "bilakatuak dira arin-arin, xanfarin".<sup>5</sup> Aldiz, "orain arte eskuara izan da guziz laborariek eta arraintzaileek elgarri bere gogoeten salhatzeko ibilki duten mintzaira".<sup>6</sup> Kultur galetan orain egokitu egin behar da, erdarak egokitu diren bezala. "Hitzek, lanean, ariz, ikasten dute, gizonak bezala, laneko ara" (kasu

beti estiloaril).<sup>7</sup> Salaberryk idazteko zeuzkan zailtasunak dira, hortaz, guk Salaberry ulertzeko daukagunak, hein batean.<sup>8</sup> Hori bera Zaltegirekin gertatzen da. *Ene Sinestea* eta *Beñat* ez direla berdinak, esan beharrik gabe.

Bestalde, aurreohartzeko, idazkera bezala, Salaberryren pentsamendua bera, guri heldu zaiguna, hots, haren obra euskararen gizarteko baldintzek oso baldintzatua da. Eta, haren obra baldintzatuaren gainean, oraingo gure ikerketa hau berau, lankideon artean erabaki den zereginen banaketagatik da baldintzatua. Daukagun Salaberryren pentsamendua, ez da, publiko jakin bati eman ahal eta nahi izan ziona besterik. Filosofiako irakaslea zen, baina bere idazkintza nagusia kazeta bateko zutoinetan eman du, 35 urtez astero bere iritzia argitaratuz, material hori guztia albora utziko baita ene artikulua honetan. (Kazetariaren azterketa, aparte, Pako Sudupek dago hemen). Kazetan zegoen egitekoen banaketagatik, Salaberry politika nazional (frantses) eta internazionalaz arduratu da. Beste organo batzuetan azaldu ditu Euskal Herriari buruz bere gogoetak. Beste forma bat dute, ondorioz, eguneroko gorabeheretatik urrunduagoa, filosofikoagoa. Baditu, beraz, bigarren, saio handiagoak, euskaraz hala frantsesez, kazetaritazatik independenteak, euskal galez bereziki. Eta baditu, hirugarren, bi liburu, *Ene Sinestea* eta *Beñat adiskidea agur*, horietan denetarikoa meditazioak aurkitzen baitira. Gure ikergailko harrobi nagusia liburu eta saiook izan dira. Baina hor ere Salaberryk publikoari akomeatu behar izan du. Irakurleria filosofiko espezifikoko bat ez dago euskaraz (Euskal Herrian). Salaberryk, izkribu propioki filosofikoa, bat bakarra du garbi: Bergsoni buruz (hura hegoaldean argitaratua); bi edo hiru gehienez, eskuzabal juzgatuta. Edonon, aitzitik, erreferentzia eta alpamen filosofikoak, burrustan sakabanatuak. Zatitxootatik pentsamendu (filosofiko) koherente bat birregitea ezina da, ordea, beste iturri batzuetatik (oraletatik edo) gehiago jakin gabe.

Azkenik, Salaberryrena, historia intelektual izugarri frantsesa da hegoaldeko batentzat. Eta izugarria da, hala ere, Frantziako historia intelektualetik, 20 eta 30 edo 50/60. urteetatik, ukiturik ere zenbat ez daukan, nahiko moda izan den mugimendu askotatik. Frantses Elizako eta Ipar Euskal Herriko pentsamendu bat da. Defentsarako armatua. "Munduaren" aurrez-aurre. Marxismoarekin, ados egon gabe, zerbait has lezake. Seminarioan jada formazio sozial apur bat

hartua zuen, berak dioenez (ES, 98). Garaiko beste joera literario-filosofiko gehienekin, edo ezin ikusi ditu (existentzialismoa, adibidez), edo ezikusi egiten ditu, edo ezin da burutu, tratamendurik ez du nolanahi ere. Bernanos, Green edo Van der Meersch bezalako nobelista katolikoak, absente; Mauriac, ez leku onean; Maritain filosofo neotomista bera, gutxi; Mounier, gutxiago eta gaizki; Sartre, Camus, etc., baina Marcel bera (existentzialista katolikoak), deus ez, edo atakatzeko bakarrik; surrealismoa, Oxobi hobea dela esateko.<sup>9</sup> Egunen batean, kultura frantsesa eta Iparraldea ezagutzen dituen baten batek, behar du hori dena hobeto aztertu, zer den dagoena eta zergatik, eta zer ez dagoena.

Orain, baina, Salaberryren pentsamendua bere koordinatetan kokatzeko, Frantziako historia modernoan konfliktu nagusi batzuk gogoratuko ditugu apalki, hemen hegoaldeko irakurlea gogoan dutula beti ere.

## IRAULTZAREN ILDOTIK

Hartzen dut izenburu hau, berarekin Joseba Intxaustik liburu oso eder bat daukalako,<sup>10</sup> Eliza frantsesaren historia Iraultza ondoan argitzen duena, sarrera egokia Salaberry irakurtzeko. Historia hori gabe ez da ulertzen Salaberry. Orohar Iparraldeko Elizaren XX. mendeko historia ulertzeko (historia ideologikoa, gure kasuan), XIX. mendeko kalapitak "Iraultzaren ildotik" uztezinak dira.

Eliza, zer esanik ez, Iraultzaren "biktimitako" bat izan da. Kontrairaultzak, emigrazioak bereziki, printzipio iraultzaile oinarrizkoa, herriaren subiranotasuna, arras ukatuko du. Printzipio horretan Jainkoaren ukoa ikusten du: Jainkoaren beharrezko presentziarena gizartean. Bonald-ek esan (1802): "La religion est la constitution fondamentale de toute société". Salaberryri hitz berdintsuak irakurtzen dizkiogunean, Frantziar (Elizan) arrazoi horiek historia konkretu bat dutela, izan beharko dugu kontuan. Historia horretan sartu behar da Iparraldearen historia partikularra ere Iraultzarekin: Erregimen Zaharreko beren gobernamentuaren galera, bortxaketa, identifikazioa apez pertsegituekin, etab., bere identitate sozialaren bategitea azkenean, politikoki dekapitaturik, federekin, P. Lotti-k mendearen honddarrean gezur handirik gabe esan ahal izateraino *Ramuntcho*-n

(1897), "l'âme du Pays Basque (...) c'est sa foie religieuse". Baina zer da Jainkoan fedea? Horrek ere bere gorabeherak izaten ditu.

Bonald-eko bizkondearen *La législation primitive* agertu den urte berean (1802), *Le génie du christianisme* agertu da. Diferentzia inportante bat dakar: ez da kristautasunaren izenean Iraultzaren uko-  
ra mugatzen; aitzitik, idela Iraultzalle demokratikoak, kristautasunetik jalgiak deklaratzeko dira. Askatasuna, gizon-emakume guztien berdintasuna eta anaitasuna, printzipio esentzialki kristauak dira: "Tous les grands principes de Rome et de la Grèce, l'égalité, la liberté, se trouvent dans notre religion", ebatziko du Chateaubriand-eko bizkondeak.<sup>11</sup> Horrela, argi berritan ager zitekeen Iraultza; baina, batez ere, kristautasuna bera ageri zen argi berritan. Irekita gelditzen zen kristautasuna, ordena monarkikoaren sostengu ukiezina izatetik, errepublikanismoarekin uztartzeko posibilitea.

Linea honetan mugitu da Lamennais, Iraultzaren onarpen osoraino joango den profeta. Salaberryrenak izan litezkeen hitzak, irakurtzen dizklogu honi ere: "(...) jamais on ne constituera de société seulement avec des hommes. Il faut que l'homme soit d'abord en société avec Dieu pour pouvoir entrer en relation avec ses semblables" (1817).

De fakto, monarkia birrezarri delarik, laster gelditu da ebidentzian, ez dela "jainkozko zuzenbidea" birrezarri, politika lardats bat baizik. Belaunaldi monarkiko idealista baten desilusioak darral. Handik aurrera, katolizismoa (sozialki Frantzia oraindik katolikoa da erabat) bi joeratan erdibituta ibilliko da, gizarte politikoaren uko eta baiespenaren artean. Bi korronteok, Napoleon III.aren pean, bi alderditan organizatu dira. Alde batean "liberalismo katolikoa" deitua, gizartearekin nolabait bakea egin duena: Lacordaire, Dupanloup, Montalembert, de Broglie dukea, bere iritziaren organo *Le Correspondent* kazeta duena. Bestean katolizismo intrantsigentea, Louis Veuillot-en *L'Univers* kazeta polemikoarekin. Pio IX.aren "Syllabus"-ak (1864), gero Vatikanoko I. Kontzilioak (1870), katolizismo (politiko) liberalari ate denak itxi dizkiote. Orbangabea, Infalibilitatea, dira oraingo dogmak; Lourdesko mirariak, Jesusen Bihotz Sakratua, Arseko erretorea, debozio berriak. Gizarte berriaren manifestazio politiko, literario, filosofiko guztiak fedearen berdinean etsaitzat kondenatuak gelditu dira. Konpromisorik ez fedegabekeria berriarekin! Garrantziz-

koa izango da, hortaz, ulertzea, ideia liberalek intrantsigentziaren barruti barruan ibili beharko dutela, nahitaez, katolizismoan.

Aldi berean, fedea Frantzian, nekazarien emigrazioarekin hirieta-  
ra, gutxituz doalako, Elizak langile erakundeak antolatu ditu hirietan. Liberalismo ekonomikoaren kritika oso jeneralizatzen da Elizan, eta burgesiaren kritikaztea zentzu guztietan, naturala bilakatzen da (ikusiko dugu jarraipena Salaberry baitan), batez ere Leon XIII.az gero (1891).<sup>12</sup> Klase borroka kondentzen da, baina langileen elkarte eta korporazio eskubideak errebindikatzen dira eta sutsuki gaitzesten da kapitalismoa. Aurrez-aurre, Gambetta eta Jules Ferry bezalako "antiklerikalista" amorratuak ("Le cléricalisme, voilà l'ennemi", Gambetta-k, 1877), gero "erradikalak", Eliza eta Estatuaren banaketa-  
rekin (Combes, 1905). Iraultzaz gero, mende osoa, Eliza Estatuarekin –gizarte berriarekin– gerran ibili da.

Beranduenik 1890etik aurrera garbi zegoen, Errepublikak ez zuela alternatibarik. Elizaren "ralliement" a hasi da, Estatuari aldeatzea. Baina, mendearen hondarretan, Frantzia da bi fronte handitan erdibiturik dabilena (oroit Dreyfus afera): nazionalismoa eta sozialismoa izenda genitzake alderdiok. Beti "erlijio arazoaren" soluzioaren aiduru, Eliza itxuraz antiliberal, antikapitalista hori, zeinekin eta, eskuin nazionalistako burgesia burgesenarekin lotu da!

Badago arrazoi bat, Ipar eta Hegoaldeko abertzaletasun edo kontzientzia nazionalaren historia diferentea esplikatzeko ailegatu ohi dena, Salaberryk ere ematen duena: "Hego-Euskaldunek egin dituzte hiru azken gerlak Espainiaren kontra. Ipar-Euskaldunek egin ditugu azken hiru gerlak, bertzeak bezala, Frantziaren alde" (ES, 174). Halaxe izan dela suposatuz ere, eta ezer kendu gabe beren balio larritik, ez baitago ezer kentzerik, kanpoko etsaiekin gerrei,<sup>13</sup> batez ere gero Estatuak –eskolan, urteurren, monumentu eta zeremonia politikoetan, irrati/telebistetan-atergabe horiek birgogoratzen eta magnifikatzen baditu biziera publikoan, Frantzian oraindik itxuragabeki egiten den bezala, begitantzen zait, hala ere, orohar nazionalismo frantsesaren eta partikulariki horren presentziaren Iparraldean ideia sinplifikatu batekin argudiatzen dela modu horretan, hura kanpoko agresioaren erantzun soil (agian desenkusagarri!) bezala interpretatuz, ez prozesu "intrafrantsesen" produktu bezala. Lehengoko historiak utzita, Iraultza auzo-herrien inbasoreak eta Napoleonek badute nazionalismoarekin zerikusiren bat.<sup>14</sup> Restaurazioarekin

Bonaparte "ogroaren" legenda beltza alditxo batez nagusitu bada, laster, literaturak, arteak, gobernamentuek berek, mediokritateen errege, errepublika eta "Napoléon-le-Petit" guztien gainera, haren urrezko legenda bat zabalarazi dute, Nazio Handiaren buruzagi handiarena. Michelet-en nazionalismo loriatsua –hots, 1840ko burgesia txiki liberalarena, R. Barthes-ek azpimarratu zuenez-iraultza handiaren oroigarriez eta Napoleonen epopeia inperialaz hornitua da, oraindik bake eta askatasunzalea bada ere. Burgesia handiaren inperialismo koloniala, geroxeago, Inperio Napoleondarraren oroienez jantzi da orobat. Eta Paris monumentalak XIX. mendean hartu duen karkterra hiri bezala, gaur arte, nazionalismoaren monumentu bat da bera osoa. Esaterako, 70eko gerra franko-prusiarrek Iparraldeari gutxi ukitu dio –bide batez: nazionalismo frantsesa, haren ondorioa izan bada, ez da gutxiago izan haren kausa–; baina *Eskualduna* kazeta ordurako nazionalista frantses porrokatua da. Eta hor, XIX. mendean azkenetan, apezak dira, hain zuzen, nazionalista frantses porrokatuak Iparraldean, Ramuntcho laiko xumeari Pierre Lotti-k esanarazten dion bitartean: "français ou espagnol, moi ça m'est égal (...). Je suis basque (...); le reste, je m'en fiche". Ipar Euskadi nazionalismo frantsesean apezek ebanjelizatu dute lehenengo; eskolak, gero (honek, askotan, apez haien aurka).

Lehen Mundu Gerraren ostean, Wall Street-eko 1929ko kracharen ostean bereziki, mendebaleko zibilizazio osoa suntsitzen ari delako inpresioa nagusitu da Frantzian. Orduan meditazio humanistak esan du: giza arazoimena ez da gauza berak sortu ekoizpenak menpean edukitzeko eta gobernatzeko –dirua, makinak (P. Valéry, *Regards sur le monde actuel*, 1931). Edo: andre-gizonaren aurrerapen teknikoaren eta moralaren artean desoreka heriogarria dago (H. Bergson, *Les deux sources de la morale et de la religion*, 1932). Tresnaren aroan, gizakia –izpiritua-indar mekanikoen txotxongilo. Eskuin nahiz ezkerreko agitazioaren topoi arruntak bilakatu dira: zibilizazioaren krisia, moral burgesaren heriotza. Frantzian mugimendu literario eta intelektual bizkor bat egon da garai honetan, katolizismo berritu batetik munduaren berriztea itxaroten zuena (Claudel, etc.). Mugimendu katoliko interesgarriak, filosofian, literaturan, politikan, artean egon dira, pizkunde bat baillitza, zinez modernoa, ezkertiarra askotan. Hala ere, Espainiako gerra zibilarekin katoliko frantsesak hautua egin beharrean kausitu direnean, ohoragarri gutxi batzuek



bakarrik hautatu dute garbi Francoren aurka. Ipar Euskal Herrian, aldiz, onenean ere abertzaleen aurka ez jartzera, ikusten dugu, iristen direla Salaberry, Lafitte bera, etab., inoiz ez Altxamenduaren aurka, gutxiago Errepublikaren alde, gertakarien martxak aski berandu begiak ireki eta alderdi hartzera behartu dituen arte.

XIX. mendea, bere historia politiko eta intelektual (materialismo, zientismo) nahasiarekin, zama ikaragarri bat izan da Salaberryren gainean. Honen pentsamenduaren historia, herentzia astun haren lorretik askatzeko borroka atsedengabearena bezala laburbil daiteke.

## LEHEN ETA ORAIN, XIX. ETA XX. MENDEAK

Salaberry 1903an jaloa zen. "Hogoiagarren mendeko xori" deitzen bere buruari (ES, 73). Hori ez da, hala ere, kalendarioaren egiaztatze soila, ezpada substantzialki "bestelakotzat" zeukala hogoiagarren mendea bere aurrekoaren aldean. "De Gaulle sortu zen 1890ean. Hamar urtez huts eginga zuen hogoiagarren mendea. Nehorik ez dezake bere sort-urtearen gainetik jauzi egin. Hemeritzigarren mendeko gizonari arrotz zaio, oro har, hogoiagarren mendea" (ES, 182).<sup>15</sup> Mende hogeigarrentasun berezi hori zehazki zertantxe datzan, ez dut uste, erantzungo ligukeenik, ez dio asko axola ere. Diferentzia hain errotikoa markatzearen zentzu benetakoa, XIX. mendea negatiboki markatzea da. Baina Salaberry berehalaxe nahastuko da kontraesanetan. Praktikan, XX. mendeko hainbat gauza negatibo, XIX. mendeko edo haren ondareztat joko da; alderantziz, Bergson batek, esaterako, nahiko XX. mendetarra dirudi Salaberryren juzguetan ("gure mendeko San Agustin"). Kontzilioaz eta 68ko maiatzaz gero batez ere, Salaberryren baliabideetan, atentzioa ematen du, zein maiz aurkitzen den, lehen hola, baina orain, edo, XIX. mendean hori, baina XX.ean beste hau, oposizio eskema. Nazionalismoa XIX. mendea da, erregionalismoa eta europeismoa XX.a; materialismoa XIX.a, izpiritualismoa XX.a; zientismo ateista XIX. mendea, zientziaren eta fedearen elkartasuna XX.a.<sup>16</sup> Esango litzateke, bera bere baitan edo bere inguruan borrokatzen ari den negatiboa, berak uko egiten diona, gainditu nahi lukeena, hori dela XIX. mendea. Nahitaez, hola-ko XIX. mende batek presente egon beharra dauka XX. mendean, hemen ari baita Salaberry bere borroka borrokatzen!

### **Krisiaren kontzientzia**

Bitxi samarki, lehen eta orainen zentzuak alderantzizkoa dirudi. "Lehen" –demagun, hamalauetako gerra altxinean– mundua eta gauzak hobeto zebiltzala, ematen du. Janean nahiz lanean, lehen jendea osoagoa zen oraingoa baino: "Jatekoa ba, osagarria ba, gosea ba, axolarik gabe, jan eta edan, lore baita bizia. Oraiko gizaldia nigartsu bezain irritsu orduko. Soberakinak, gerlak, lanak, sineste gabeak ez zuten oraino biplaturik ezarri iguzkiaren argia" (ES, 25). Langileago eta nekagaitzago zen: "biziki gutiago akitzen ziren orduko gizonak", eta alaiagoa: "lana eta besta ez ziren oraino osoki behexiak. Biak gizonaren urrats goxoan ibilki" (ES, 51). Jatorrago eta zintzoago: "Oraiko gizonak ez du axolarik ez etxeaz, ez herriaz, ez elizaz, ez fedeaz. Bere burua bere zilko. Bere burua bere Jainko. Bizi da berekoitasunaren iguzki hila argitzaile. Bere atsegina bere xede bakar, ez da harritzeko huts egiten badu lehen-lehenik bere zoriona" (ES, 27). Patxada gehiagoan biltzen zen mahain inguruan familia, eta familia ere familia zen oraindik: "Jendeak bazuten eta hartzen zuten denbora artzeko eleketan etxekoekin mahian, auzoekin bidean, herriarrekin plazan. Ez zabilizan hil-itoka, su hilzaleak, edo ipurditik su zutela iduri (...). Familia ez zen aita ama eta haurretan gelditzen. Familia, aita ama haur ahide auzoek zuten egiten. Familia oraino leinu. Eta leinuak nahi besta elgarretartzeko. Oraino igandetan jo beribilean etxerat; oraino bidean bakotzak bere hura gogoan; oraino etxean telebista, bere aho haundiarekin, kalakan ari. Desegin besta; desbesta nagusi. Ixildu irria. Ixildu kantua. Gelditu oihua" (ES, 51). Ballo klasiko denak gainbehera joanak dira, itxuraz, moralak bezala intelektualak: "Oraiko egunetan, uzten dugu aise egia, bere-ber eta umexurtx, entzuteko gure kidekoen edo gure jalduren kalapita. Eri dugu gure artean egia. Egia egin du gure zibilizazio edo jendekuntzaren haundia. Goait. Egiaren gutiesteak eihar-araz dezake gure jendekuntza" (ES, 90). Balloak galdurik, etorkizun beltza gurea: "Aberats zontzaitz ziren lehenago aiserian, eta laxoan, bizi. Oraino aintz doi bat aberats baitira, aberatsen arroilarat aintz lerratzen. Lohikeria goihendura sakelan baitago, biharko lohikeria izanen da droga. Bihar hori, egun hasia" (ES, 115). Betsolariak berak ere hasiak dira lizunkeriak kantatzen.<sup>17</sup>

Tradizionalista puruak agian denboraren joaira beti gainbehera ikusten du, gaur atzo baino okerrago, atzo okerrago herenegun eta

herenegun atxitik baino, hasierako urre arotik urrunduz eta maskalduz. Salaberryk, aldiz, bere burua ikusten du aurreratzen, hobetzen –euskal kontzientzia irabazten, adibidez–, Eliza ikusten du berritzen (Kontzilioa), Europa ikusten du berria sortzen, nazionalismoa gaindituz erregionalismoa pizten, materialismoa gaindituz filosofia eta zientzia berriak hedatzen, etab. Progresoaren fededun edo “aintzinkari” bat<sup>18</sup> izateko, hala ere, tokatu zitzaion gizarteko eta hezkuntzako ez izan beharko zukeen. Erraz ateratzen zaio atzoaren defentsa. Estuak zirela atzoko apezak, dantzaren kontra, dena debeku? “Orduan deus ez haizu. Orduan deus ez haizuaren denbora bizi; orai denak haizuaren denbora hasia. Orduan deus ez haizua poxulu; orai denak haizua irrisku. Denbora guziek beren ongi gaizkiak ukanki. Eta erloiaren balantza, tik-tak, tik-tak, bat bertzearen ondotik agurtuz, batetik bertzerat urruntzen” (ES, 80). Berritzea lege bada, lege da zahartzea; beti da negu eta udaberri. “Haizeak egiten du haize eliza barnean. Haize Izipiritu sailduak eremaiten ditu mundua bezain zaharra den arboletik, hosto eihartuak, sor-arazten bur-bur-bur, hosto berriak. Beti negu, beti primadera” (ES, 13-14). Berritasunek ez dute gehiegi entusiasmatzen. Fedea, ez aldatuz aldatzen da: “Beti desberdina, behar du egon beti berdina girstinoen sinesteak” (ES, 15). Kontzilioaz beraz ez da ageri optimistegia. Teologoaren Elizaren kontzeptua aldatu da, baina Salaberryri ez zaio begitantzen, derrigor hobetu egin denik, aldebakarkeria batetik bestera etorri garelako balaizik. “Lehenago sobera ginaukan eliza Aita sailduaren, apezpikuen eta apezaren talde bezela. Behatzen ginon elizari goitirat. Orai eliza sobera daukagu jende girstinoaren talde gisa. Behatzen diogu elizari zabalerat. Goitia eta zabala ez ditazke behex, biek bat egiten baitute” (ES, 96).<sup>19</sup> Jainkoaren eta gizon-emakumearen lekua bera fedean, ez du uste, zuzendu egin direnik. “Batikaneko konzilio aintzinean (...), ongi ikusten Jaungoikoa, gaizki gizona. Batikaneko konzilio ondoan, ongi ikusten gizona, gaizki Jaungoikoa” (ES, 186). Salaberryren pentsamendua bere osoan ezagututa, balioespen hau negatiboa bakarrik izan baitaiteke. Funtsezkoan, aurreratu baino, atzeratu egin dugu: “Biziki gutiago ari baigira otoitzean, ba apezak, ba fededunak, atsegabe itsusiak erori dira ba apezaren, ba girstinoen gainerat” (ES, 96-97).

### **Gizartearen eta pertsonaren desintegrazioa**

Salaberryk historiaren ez tesi tradizionalista, ez progresista garbi

bat dauka. Baina pesimismo edo beldur handi bat, funtsean. Lekuko da, mundua nola hasi den orpotik aldatzen. Bera ari da hain zuzen borrokan aldarazteko. Baina nola eta nora doan dena (Euskal Herriaren hondamendi azkenbetikora?), ez da garbi ikusten. Batzutan, orainak lehena gairitu duela, dirudi. Hala, XIX. mendea, materialismoarena, naturaren ikerketaren aroa litzateke; bultzada prometeiko batean, XX.a, izpiritualismoarena, gogo edo psykhearen ikerketena. "Hemeretzigarren mendea, jakitatearen mendea da. Bainan orduko jakitateak, nola eginak diren gogorik gabeko gauzak, gain gainetik, zillhatu nahi zituen. Orduko jakitateak axola guti zaukan gizonaz".<sup>20</sup> Bergsonek eta, jakitate molde hori gairitu dute. Alde batetik, ikus daiteke hor progresu positibo bat, eta hala ikusten du zalantza gabe Salaberryk. Baina -haren ikustea, balioestea- biak epai moral berdin gogorraren pean erortzen dira, progresuan nolabait gaizkian progresatzea hautematen baita.<sup>21</sup> "La Fête dans l'âme basque" saioan (1956), hori euskal arimaren gorazarrezko filosofia saio bat da, mendebaleko zibilizazioaren krisia aztertzen da. "D'où vient notre crise, qui est une crise de l'âme?" Gure arimak, hots, zibilizazioak, bere hiru zutuin historikoak galdu ditu, hori Atenas, Erroma eta Jerusalem izan baitira - zientzia, legea, erlijioa.<sup>22</sup> Hiru osagarriok osatzen zuen oreka -mendebaleko bizitza eta zibilizazioa- zatibanatu egin da. Desintegratu. Zientziak ez du ja erlijioaren kontrapisua osagarri;<sup>23</sup> legea dominazio tresna hutsa bilakatu da, herriak antolatzeko zuhurtziaren orde. Eta 1956ko testu batean jada Iparraldean -Frantziar-harritu behar gintuzkeena (Estatuaren eta Elizaren banaketarik ez hori Hegoaldean dago!): "La séparation de l'Église et de l'État ne fut que symptôme criant d'une séparation plus profonde: celle du sacré et de la vie. Aussi désastreuse à tous les deux et en même temps. La désintégration de l'homme précéda celle de l'atome".<sup>24</sup> Zibilizazioaren krisiaren erroa eta arrazola, gizakiaren destintazioan datza hortaz. Hau berari, prozesu kultural konplexu baten emaitza bezala ikus genezake. Batetik, zientzien garapideak XX. mendean gizakiaren dominaziorako psikoteknia gaitzak emaitzatu ditu Estatuaren baliabideetako, Anaia Handia, hori nazismoaren eta komunismoaren metodoetan nabaritu da, berak bost urte lehenagoko "L'Homme basque" saioan seinatu bezala. "La désintégration de la personnalité était réalisée", ebatzen du Mindszenty Kardinalaren auzi sonatuari erreferituz.<sup>25</sup> Bestetik, eta aldi berean, Salaberryk hainbat aldi eta eratan salatu duen ohiaren eta tradizioaren ahaztura dago,<sup>26</sup> gizon-emaku-

me modernoa denborarik gabe, iraganari loturarik ez, lagun hurkoaren ere ez zorrik, bere indibidualismo eta egoismoan ezartzen duena, hots, airean, miruaren bakartasun eta zorrotzean. "Ni nago orako gizon gehientsuek ez dutenez bihotzaren zolan, ezin aitortuzko arrangura. Nahi lukete agertu nehoi zorrik gabe, bere buruaren iturri. Arbuiatzen dute denbora, eta denborarekin herria. Baduteke bur-bur-bur ausikika ari, Freud-ek izendatua duen Oedipen koropiloa, aita hil duen semearen min gaixtoa".<sup>27</sup>

"Mendeko bi zauriak" saloan (1974), horrek hain zuzen mendebaleko zibilizazioaren krisia sistematiko aztertzeko xedea dizu, berriro desintegrazioa duzu autugaia, aurrena zibilizazio prozesuaren beraren, hots, produkzio moldeen segidaren ekarpentzat ematen da gizakiaren eta gizartearen desintegrazioa delako hau. Gizakia abere elkarretarakoia da, soziala ("ihizi lagunkari gizona. Nihun ez da gizona bizi izan behex: bera bere buruaren lagun bakar").<sup>28</sup> Lehengizona, fruitu biltzetik edo abelazkuntzatik bizi zena, beti harat honat, bortxatua zen bizimoduagatik beragatik lagunekin elkarretaratzera.<sup>29</sup> Hor hasi eta bukatzen da nonbait abere rousseautiar honen biziera naturala. "Aspaldiko bizi molde zendu horiek ziren behar bada gizonaren jiteari hobeki zoazkionak", harritzen gaitu piska bat.<sup>30</sup> Laborantza abiatu orduko sozialtasuna gutxitzen dela ematen du, gizon-emakumea bere jabetasunetan bilduko da, egoitzari lotuko, bera bakarrik. Tresnaren gure aroan, azkenik, menditik, itsasotik, inguruko bazterretik ere moztu eta, hiri handietan ("lantegiaren haurrak"),<sup>31</sup> bera bakarrik, zeruharraskarrietan gordetzen da lau horma artean, "lotzeko orde gizonari, hartarik ere behexi. Moztu bazterretik, moztu gizonetik".<sup>32</sup> Ezabatuak dira sozialtasun naturalari laguntzen zioten baldintzak. Gehiago harritzen gaitu hemen, Salaberryk bere azalpeneetan maiz tartekatu ohi dituen horietako digresio batek. Produkzio moldeen eta giza desintegrazioaren errebaso melankolikoa ari da egiten, batbatean, logika handirik gabe itxuraz, gorazarre kanta bat eskaintzen dio, ez hasierako naturala eta ez XX. mendeko desintegratua, baina printzipioz dekadentzia historia bateko maila bat besterik ez dugun gizarte laborariari. Gizon honek ukitu du, "bas-herri bildu-bildutik ihes", baina handitasun izpiritual eta anbizio heroiko batek bultzatua, euskal herriaren,<sup>33</sup> europaren,<sup>34</sup> are gizadiaren orain arteko erpin gorena, behiala Gurutzadetz, geroago Ameriketara, Afrika, Asiako konkistez. Inperio horien galerarekin, "Europa eri da, itzali

haunditasunaren sukarrak errea".<sup>35</sup> Harritzen gaitu. Gutxienez jakinaren gainean jarraitzen dugu irakurketan, Salaberryk zer kontsideratzen duen handia andre-gizonaren historian, gaur-egungo krisiak harrapatu baino lehen. Dena dela, historiako aldi hori joana da: tresnak sarrarazi du mundua, ez bakarrik mende berri batean, baina adin berri batean.<sup>36</sup> Krisiaren bigarren kausa ez du ahazten, zientziarena. Oraingoan ez da aipatzen gizakia menperatzeko psikoziencia, gizakia ikaratzeko teknoziencia atomikoa baizik. Haatik guztiz harritzen gaituena –krisiaren diagnostikoa bi zatitan banatua dago, lehenari "herria eri" deritzo, produkzio moldeen hurrenkerarenari–, zientziaren arrazoia, ez herri edo gizartearen eritasunean, ezpada "eri Eliza" atalean aurkitzea da, guztiz ezustekoa ez izan arren, erakutsia baitu bestetan ere zientzia, teknika, Modernitatea orohar kontsideratzeko, bere kategoria oinarrizkoak teologikoak direla. Modernitatearen kritikako, Heidegger-engandik Frankfurteko Eskolaraino ohiko hainbat elementu jasotzen da hor. Maritain-ek *Humanismo integral*-ean bezala, barnenean arras bestelako begiez hala ere, Ernazimentuan ikusten da pizten Modernitatea (antropozentrikoa) eta berdenboran Modernitatearean krisia. Zientziak boterea dakar, botereak harrokeria. "Aurkitu egiak, sortu tresnak, hazteko orde gizonaren nortasuna, oiestu dute haren urgulua. Uste ukan du bera, berarentzat zela Jainko, «homo homini deus», Feuerbach gogolari alemanak zion bezela".<sup>37</sup> Prometeo berria, argia eta indarra eskuan atxikirik, "aski da. Ez du nehoren beharrik (...). Jakintasuna eta hartarik dilingan dagon ahaltasuna, bilakatu dira, hamaborzgarren mendetik hogoigarren menderat munduko erlisione berri".<sup>38</sup> Renan-en izena berehala agertuko da (XIX. mendea karakterizatuz, noski).<sup>39</sup> XX. mendean, ordea, zientziak ematen duena, ez da harrokeria, bai izulkara. "Jakitatea egin da hiltzale".<sup>40</sup> "Prometeo berriak eskuan dauka bomba atomikaren ximixta ezpata".<sup>41</sup> Gizon guztien artean eriez benedikatua den Pasteur, gizon guztien artean madarikatua bilaka daiteke, mikrobiozko gerra batengatik.<sup>42</sup> Gehi txikizio ekologikoa, planetaren hustiaketa, etab.<sup>43</sup> "Iratzartu dira gizonak borz mende iraun duen ametsez bete zorion xoragarritik".<sup>44</sup> Zientziaren balioa ezezik, bizitzaren zentzua bera dago auzikatua. "Hedoi ilun bat jautsi da zerutik lurrerat. Munduaren zalaparta batek omen gizona ekarri; munduaren zalaparta batek gizona bide eramaten. Arrazoinik gabe sortua, arrazoinik gabe hilen. Atsegabezko credo horren misionest aipatuena ditake Jean-Paul Sartre".<sup>45</sup> Sartre ez bezala, Salaberry eta

bere irakurle euskaldunak fededunak dira. Baina: "Nahi ala ez guziek hartzen dute mendeko aire bera, aire hedoitsua".<sup>46</sup> Horixe omen baita gaurko mundua.<sup>47</sup>

XIX. mendeko eritasunez da erl hortaz XX. mendea. Han hasia da "tresna aroa"; tresnarekin eta zientziarekin, bere burua desegin ahal izaterainoko gizakiaren botere neurrigabekoa. Tresnak andre-gizona zangopilatu du, bere existentziaren arrisku zoroan ere jarri. Baina tresnak gizakia jaso du halaber.<sup>48</sup> Eta Europa munduan nagusi altxatu du, Salaberryk maite duen boterearen ikuskizun handia baita hori: "Hemeretzigarren mendea. Europa hertsia mundu zabalaren jabea duk, Hego-Amerikatik Asia leihorreraino. Harek errana egia, harek egina ongia, harek hautatua ederra".<sup>49</sup> Boterearen hedapen horrek Salaberry liluratu egiten du nonbait. Faszinazio moduko bat sumatzen da orobat tonuan, azkenean moralki harengandik urrunduko bada ere, Napoleon deskribatzen duela ("gezur, ukaldi, ohointza, hiltze harentzat haizu"): "Gogoan dik Napoleon zaldizko miresgarria, putarka labrokan ibilia Italiatik Egiptorat, eta Alemanian gaindi Rusiaren bihotzeraino, izaiteko, jainkoso bat iduri, aire gaixtoaz joa".<sup>50</sup> "Handitasun" eta boterearen liluratik, ematen du, ez du guztiz lortzen askatzea. Ondorioz, XIX. mendeak badizu bere ederra; eta XIX. mende gaiztoa –teknikarena, zientismoarena– egiaz gaizto-tu, XX. mendea izango da, egin duena. "Hemeretzigarren mendean, urguluak galdu duke europatiar gizona. Egin ditu aurkitze miresgarriak. Bere aztaparpean atxiki Asia eta Afrika. Bainan, hogoigarren mendean, zikindu ditu eskuak, zikindu jakintza, jakintzari esker erre baititu gerlan hiriak, zakur errabiatuak bezala gerlan kalitu jendetzeak".<sup>51</sup> Lehena, oraina, XIX ala XX. mendea, Salaberryren jarrera zalantzazkoa da, kontraesantsua ez esateko, historia sozial eta politikoari beha.

### **"Jainkoaren heriotza"**

Batere zalantza, ez ekibokorik, filosofian dauka, erlijioaren kapitulu hobesan – salbuespen erabakior batekin: Bergson. Beste guztian jarraipena eta gainbehera ikusten da. XIX. mendea zientismoaren mendea da ("orduko erlijione gabekoen erlijionea").<sup>52</sup> Baina batez ere XIX. mendeak sortu ditu "gure [XX.] mendeko fede okerraren bi profetak, eta erran nezake bi bertsulari gaitzak: Nietzsche eta Marx (...). Bientzat Jaungoikoa hila duk".<sup>53</sup> Eta bi-bien arten hil

dutela, esango litzateke, Salaberry irakurrita. Biak direla XX. mendeko basakeria basaenen kausak. XX. mendea sinesgabea da. "Hori da Mendean munduko oraino irriskua. Sineste eskasaz eri da Mendean mundua.<sup>54</sup> Federik gabe, "agertu da gizona alabainan [hogeigarren mendean], ez gizon, bainan otso gizonaren alderat. Josteta bezala erre ditu gizon, emazte, eta haur, hirietan eta hiriek. Bildu ditu korraletarat gizon, emazte eta haur, erretzeko bere nahirat, bere gosturat, zer egunez berak ikus".<sup>55</sup> Basakeria goren hau ez zen posible izango zientzia eta teknika modernoak gabe. Haren zuzeneko eta zinezko kausa, ordea, Jainkoa hil duen filosofian dago, Jainkoaren heriotzaren ondorio nazismo eta komunismoarekin. Ismo gaizto bi hauen kausa bezala zientzia edo zientismoa ere aurkitzen da noiz edo behin aipaturik.<sup>56</sup> Baina lehen Mundu Gerrak jada kaskatua utzi du zientismoa (ES, 104). Marx-ek eta Nietzsche-k bizi-bizirik diraude, aldiz, eta: "Nietzsche-tik jalgi duk fazista beltzen etorkizuna (...). Marx-en leinutik jalgi duk fazista gorrien, komunisten edo ezker-tiar zaharren etorkizuna, hiruetan hogoi urtez goiti baitu Rusiako lehen alkian ttottotuak daudela". Biok, alabaina, XIX. mendeko aleman "bertsulariak" dira.<sup>57</sup> XIX. mendea dugu nagusi XX. mendean.

*Ene Sinestea*-ren "Aintzin solas"ean, bi eritasun edo zaurien orde, bi izurrite aurkitzen dugu. Alabaina, orain, zientismoa edo gabe, ibilbide sozi-ekonomikoak eraginiko desintegrazioa edo ere gabe, lehenengo izurritea soil gizar-tearen paganismoa da, sinesgabeberia orokorra. Bigarrena, fededunen beren fedearen izurritea: "Jaungoikoaren begitarte egin dugu gurea bezalako".<sup>58</sup> Hori zer den, edo nola egin litekeen ez egin, edo egin, erraza ez dago ulertzeko Salaberryren petatxuzko azalpen laburretan.<sup>59</sup> Beti ere krisia funtsean erlijioso dena, badirudi, zalantzarik ez dagoela.

Horiek, nolana ere, azken urteetako testuak dira. "Du régionalisme à l'internationalisme" saioan (1951) beste termino hauetan analisatu zien krisia euskal estudianteei, hemen ez dago krisi erlijiosoaren aipurik ezertarako: "Je crois bien plutôt (erreforma moral eta izpirituala galdatzen zuen de Broglie-gandik distantziatuz), que la crise que nous traversons est avant tout une crise intellectuelle".<sup>60</sup> Problema da, teknologia supermodernoaren aroan, gure mentalitateak atzera gelditu direla. "Le moyen âge (ez XIX. mendea, ez Ernazimentua!) n'est pas très loin, ainsi que nous l'enseignent les manuels d'histoire. Il s'appelle: aujourd'hui".<sup>61</sup> Ezer baino lehen, mentalita-



teak eguneratu beharra dago. Orduan jakingo da, zein den, egunerako behar den erreforma moralala (erlijioso). "Réforme intellectuelle, avant la réforme morale. Des deux réformes indispensables, elle est la plus urgente".<sup>62</sup> Gaztigatu beharrik ez daukat, konferentzia honek estudianteak Europako Batasunaren alde berotu nahi zituela.

Salaberry maiz mintzo da, kazetaritzan ari ez denean ere, punpaka (estiloarekin batera bere karakterra da hori, intelektualki), balioespen orokor absolutuak momentuko inpresio edo ikuspegiaren pean boteaz: XIX. mendea holakoa da, holakoa XX.a, Nietzsche hau eta Marx hori. Gero erreparatzen duzu, testu ezberdinak alderatzen dituzunean XIX-XX. mendeai, edo Nietzsche eta Marx-i buruz, sistema bat, filosofia bat ez dagoela barnean, alferriki bilatzen duzula. Momentuoro dagoena, momentuko borroka da, autorearen perspektiba osoa esaldi bakoitzera menperatuz eta kontzentratuz. Hura berera doa. Marx, Nietzsche ala XIX. mendea, tresnak dira funtsean bere xederako. Pilotak, bere jokoan. Inolz ez da gelditu eta Hegel, Nietzsche edo Marx-en arrazoi bat seriozki sakontzen pausatuko. Bota aipu solte bat, topikoren bat, eta segi. Intziso eruditoak, adibideak. Ez dihardu eta ez dago interesatua eztabaida filosofikoetan, baina "praktikoetan".

Behatzen badugu, ordea, xehekiago, filosofo handi gehien-gehienek agerpenak esporadikoak dira –Platon edo Aristoteles, Kant, San Tomas bera–, baina ikusiko dugu, Marx eta Nietzsche horietxek hain zuzen, Salaberryren saio handi kasi guztietan errekurriteak direla, 1950ean hasi eta 1981eraino. Seinale, iragaitzeko aipu soilaren itxura literarioan, azpiko borroka iraunkor batena: "Jainkoaren heriotzaren" borroka. Borroka luze bat da, bai bere buruarekin –Seminarioan eta Institutu Katolikoan ikasi zuen eta orain auzikatzen duen pentsamendu apologetikoarekin– bai deskristautzeko bidean ikusten duen inguruko munduarekin ere, azken urteetan areagotuz, larriagotuz doana. Haren garaian mundua errotik aldatu da, euskal mundua batez ere. Salaberryrentzat Jainkoaren heriotzaren arazoan, andre-gizonaren etorkizuna, XX. mendearena, euskal gazteria eta Euskal Herriarena, daude jokoan. Hasieran (50. urteetan) urrutiko gai erudito bat zirudikeena, urteak joan hala, geroz eta hurbilagoa, premiatsuagoa bilakatuko da, politikoki, moralki, intelektualki. ETA, Enbata sortuz doaz. Salaberryk ulertu du, kontua ez dela jada apologetika klasikoan jarraitzea. Ireki beharra dago mundu

berriaren egjari: Marx-en egjari, esaterako, eta filosofo moderno anti-kristauen "kristautasunari" (ES, 114). Gero: borrokatu beharra dago fedegabeko pentsamendu hori. Salaberryren pentsamendua, gazte-riaren borrokarekin batera borrokan eta eboluzioan joango da. Beti berdina, beti aldatuz, berak esango lukeen bezala.

## PENTSAMENDUAREN BORROKA, EBOLUZIOA

Hemen Salaberryren pentsamendua ikusi nahi dugu. Baina ideiak bizi egiten dira. Historia bat izaten dute. Biografia intelektuala zehaztera sartu gabe –nahita ere ezingo baikenuke–, on izango da piska bat haren eboluzioa gomutatzea, ideiak autorearen bizitza pertsonalean eta garaian txertatuz, haiek abstraktuki behatu baino lehen. Pertsonaz beraz, nolana ere, gutxi dakidalako, eta bestela ere ez naizelako ideien arazoetan historia pertsonalak aipatzeko zalea, ez dut sakonduko, idazlearen traiektoia ulertzeko lagun leza-keentxo baina gehiago. Gure harreman gutzia gutunezkoa izan zen; pertsonala, ia ezer ez adinatsu. Astero irakurtzen nuen *Herria*-n. Aitortu behar dut, So Egilearen miresle nintzela, euskaraz nahiz frantsesez, jada hogeit hamar urte ingururekin. Beharbada zor aspaldiko horren sentimenduak sarrarazi nau orain, Pako Sudupek adiskide-tsuki bultzaturik, lor neke honetan. Behin edo bitan bakarrik ikusi nuen, oker ez banago. 1962/63an, uste dut, Arantzazun.<sup>63</sup> Agian beste pare bat aldiz Iparraldean, geroago, bilera edo kurtsoren batzuen kariatara, Alemaniatik etorrira egoten nintzenez. *Jakin*-ek prestatzen zuen Filosofiaren Historia baterako, berak "Henri Bergson" kapitulua idatzi zuen (1965ean argitaratua). Bere "L'Homme basque. Essai de Caractéologie Euskarienne", "Du régionalisme", "Le Pédagogue et le Commissaire", "La Fête" saloak oparitu zizkidan orduan, eskuz berak "Ene orhoitzapen hoberenarekin" eskaintza sinatuz. 78an *Ene Sinestea*, bere memoriak bezalako liburua, igorri zidan, "Ipar Euskadi/Eta/Hego Euskadi/ – Bat baita Euskal-Herria/ Bihotzetik" eskaintza eta sinadura bere eskuz idatzita berriro. 80an Omenaldia, "Ipar-aldekoak/ Hego aldekoari/ Orhoitzapenetan/ E Salaberry" eskaintzarekin eskuz. Eta gehiagorik ez. Nahikoa bere aldetik, tamalez begikotasun nire aldetik ez behar bezala itzulia. Bihoakio gaur, aspaldiko partez, irakurleak egiaz zor zion omenaldia: berrirakurketa –miresmen eta eskerronezko– kritikoa.

### **Euskaldun fededun**

Haren idazkietara etorri. Esan ohi da –ohi dugu–, Salaberry aurrena nazionalista frantsesa izan zela; eta, gero, Armada frantse-sean ofiziala baitzen Bigarren Mundu Gerran, alemanek atxilotu eta, presokanpoan euskal abertzaletu zela, Alemanian. Berak kontatzen du horrelatsu.<sup>64</sup> Hobeto berexiz, bada: Salaberryren euskaltasun kontzientzia nolabaiteko bat gerra aurrekoa da, izan. Hala “Zer da eskualdun izaita?”, Eskualzaleen Bilkura eguneko sermoia, 1937koa da. Konbertsio historia bat polita izango litzateke, baina ez da egon, beraz. Galde litekeena da, zer kontzientzia zen 37ko hori. “Eskualdun izaita da, eskual lur, mintzaire, fedearen bihotz guziz maithatzea. Hortik kanpo ez da eskualdun osorik”.<sup>65</sup> Lurra, mintzaira, fedea.

Lurra geroxerako utzi eta, euskarari dagokionerako, “mintzaire hortan ez ditake ar hainitz denbora –diosku Salaberryk–, nahi ala ez, Jainko Jaunaz orhoitu gabe. Eskuaraz mintzatzea, girixtinoki mintzatzea”.<sup>66</sup> Euskaldun eta fededunek bat egiten dute, h. d., fedea eta mintzaira (famillarekin eta etxeko hezkuntzarekin alegia) elkarri lotuak daude. Euskara, etxeko otoitzen mintzaira da. “Zer litake mintzaira, ez balitu Jainkoari egin othoitzak jasaiten? Hartz-, ezpain-bazter arrabots ez deus bat...”<sup>67</sup> Salaberryren testuak erduzkoak dira, “euskaldun fededun” ideologia delitu izan dena, konkretuki zertan zetzan, bistaratzeko. “Eskualdun zuzen bizi direnak” otoitz egileak dira, sukaldean bildurik, denak belauniko, “lehenengo molde ederretarik deus ahanzi gabe”.<sup>68</sup> Edo: “(...) Gure arbasoek ezagutu dute heien gainean Jainkoaren eskua; hainbertze elizatiar egon, nun jendek, eskualdun bat ikhustearekin, erraiten baitzuten: «Hara girixtino bat!» Beraz, ez baditugu urhatsak urhats horietan emaiten, batere jalitzen bagira mail handi hortarik, edo jalitzeko irriskuan jartzen, orduan, ez gira Eskual-herriaren seme!”<sup>69</sup> Fedez bezainbatean, bada: euskaldun ona ezin da fedegabea izan (arbasoekiko jarraitasuna etetzen du, etab.). Mintzairaz bezainbatean, halaber: 37ko testu honetan euskarak ez du berezko beste ballorik erakusten, fedeabes bat da. Euskararen beraren ballioa bermatzeko lehenengo filosofia edo gogoeta 51ko “Le Pédagogue et le Commissaire”n aurkituko dugu, eta 67ko “L’aliénation basque”n batez ere.

Lurrarekikoan, Salaberry baitan bada zerbait, atentzia ematen

duena, eta gero ere beti horrela jarraitu duena: Euskal Herria ikusteko bere moduak, kanpotik ikusten duenarena ematen du; emigratu eta herri-minez oroitzen denarena bezala. "Zoaz Eskual-herrira –dio Iparragirre glosatuz–: han etxeak zuriago, beren teila gorri hegala pean. Zoaz: han landak aberatsago, ogi eta arthoz tinki betheak. Zoaz: han zerua urdinago, xahutzen duelarik hego zalhuak. Zoaz: nihun hain ezti mendiak, urak hain garbi, hain zabal itsasoa. Zoaz Eskual-herrirat, hor delakotz zure sor-lekua, eta ama batek ezkaratza athea idekitzean bezala, erraiten baitautzu irriz kanporat: ongi zirela ethorri!".<sup>70</sup> Euskal Herria, etxean daukagun ama, ezkaratza, sorlekua da; etxe txuriak, zelai berdeak eta –L. Touletek, Eskualzaleen Biltzarrrak 79an Heletan egin omenaldikoan, esan dion bezala– "notre Pays Basque, le plus beau pays du monde".<sup>71</sup> (Tira, omenaldiko beroan esana da eta!). Salaberryren izkribuetan emigranteak leku handia betetzen du. Hori ez da harritzekoa, Ipar Euskal Herrian zen problemarekin. Are gutxiago, emigrazioaren fenomeno berak altaren aldetik ezagutzen zuen bezala ezagututa familian bertan. Salaberry Euskal Herriaz oso erreferentzia konkretuen terminoetan –Heleta, Baigura mendia– mintzo ohi da, presentzia batez bezala. Baina haren testuari, herritik joan eta jada guztiz hangoa ez denaren sentiera eta nostalgia keru bat, hartzen zaio askotan.

Bestalde, poetikotik politikoraino, lurra esanahi ezberdinak izan ditzake. 37ko Salaberryrentzat lurra etxearekin eta lanarekin dago lotua, nekazaritzarekin (herrialdearen arima mintzaira bada, lurra da gorputza, esango digu), nekazaritzak orduan adierazten duenaz: tradizioa, Jainkoa, etab., berriro, lur hori "gure aitek, eta aiten aitek, mende eta mendez, beren gogoz, beren izerdiz, amodiorekin lantu eta orhatua" baita.<sup>72</sup> Salaberryk lanaren teologia ezin positiboagoa dauka (Arizmendiarietaren bera, hain zuzen: honek industriari aplikatzen diona, hark laborantzari aplikatua).<sup>73</sup> Lurraren laborantzak Kreatzailearen mutil eta lagun egiten gaitu, "gure eskuak haren eskuen ordain, berak gure aita zelakotz guretzat hasi lana"ren jarraitzaile.<sup>74</sup> Lantzeko eta apaintzeko Jainkoak herri bakoitzari eman dion lurra, egiten gaitu "nun nahi agertzeko on giren norbait".<sup>75</sup> Egiten gaitu sinesgarri, fidagarri. Lurra errotzen, etxekotzen gaitu, tinkatzen gaitu leku eta historia batean – azkenean "moral" batean, gizatasun batean. "Lurra maite ez duena usu bilhalakatzen da erdi-jaun, erdi-feiries, erdi ergel, – hiritarrek ere [kasu] ez baitute azke-

nekotz ikhusten ahal".<sup>76</sup> (Hiria eta lurra kontrajarriak!). Konparatzen bada 1978ko *Ene Sinestea*-rekin, adibidez, hemen ja, ez lurrak, gizona etxeak egiten du (32 orr.), edo herriak egiten du (73-74 orr.), edo garaiak (5 orr.), edo fedea (71-72 orr.), nahikoa konplikatu da ja, azken finean zerk ez duen egiten, baina honez gero ez da aintzakotzat hartzen lurra.

Lurraren laborantzak Jainkoarengana garamatzala bezala, pilota ere (kirola) "une sorte d'initiation à la vie spirituelle" kontsideratzen da Salaberryren 37ko beste testu batean.<sup>77</sup> Pilota, izpiritualitate eskola bat. Erdi Aroan herri kristauak Katedralaren ondoan eskola jasotzen zuen bezala, gure herriak elizaren ondoan pilotalekua erailkitzen du, "qui est un peu, si vous le voulez, son université populaire".<sup>78</sup> Pilota indarraren eta nahimenaren jokoa da, baina adimenaren zorrozketara orobat ("il est pour notre intelligence et notre volonté, comme une introduction à la vie spirituelle"),<sup>79</sup> eta Jainkoaren eza-gutzara bidatze bat. Askesiak monjea zaildu eta izpiritu-jasotzen duen antzera, pilotak euskaldun gaztearen adimena eta nahimena hezitzen eta jasoarazten ditu. "Je crois que cette sublimation lente de toutes nos vigueurs, que cette pénétration de l'intelligence dans tous nos pores représentent une tâche grande et sainte, parce qu'elles marquent les étapes d'une ascension qui nous rapproche du Dieu qui est Esprit".<sup>80</sup>

Nabariak dira gerra aurreko Salaberryren euskal kontzientziaren mugak. Hala "Zazpiak bat" goiburua bera, teologizaturik, denok batzen gaituen karitatearen espresio bihurtuko da haren meditazioan. Hegoaldeko gerra zibilak euskaldunak bi frontetan erdibitu zituen Iparraldean ere. "Il y a sept provinces, et les sept ne font qu'un; hélas, aujourd'hui, dans les esprits et dans les cœurs, les sept font deux (...). Et, pourquoi feindre, dans cette irréductible alternative, pour les uns ou pour les autres, nous avons tous opté".<sup>81</sup> Drama honetan, "Zazpiak bat" da, esango digu, "la loi de la charité".<sup>82</sup> Berdin "Zer da eskualdun izaitea?"n: "Eskualdun garbiak Nabarran, eskualdun garbiak Bizkaian; hala ere batzu bertekin oldar izigarrian..., eta (zendako gorde?) orok ala batzuen ala bertzen alde hautatu dugu jartzea (...). Ah! zer den eskualdun izaitea? Hain behar eta ez dugun karitatearen, Jainko karitate-ithurburutik ardiestea".<sup>83</sup>

Labur: 1937ko Salaberry "euskaldun fededun" ideologiaren ordezkari kunplitu da. (Nolabait, beti izango da hori).<sup>84</sup> Berak dio aski

gora: "Izan eskualdun eta fededun! *Eskualdun eta fededun*, eran nahi baita, bat bertzearekin; bat bertzea gabe deus ez delakotz; bat bertzerik ez baititake berex; bat bertzeari, aitzinekoen ondotik guk ere nahi baititugu atxiki, artekarik gabe, josiak".<sup>85</sup> Oraindik fedearo oroz gain tradizioa adierazten duela, ematen du, eta ia tradizioa soilik; *Ene Sinestea*-n, bitartean krisi erlijioso nabarmentzen ari delako apika, sinesmenak, euskalduntasunarena baino barnago, gizatasunaren oinarriko funtsa esanahiko du (tradizioaren inportantzia galdu gabe).<sup>86</sup>

### **Gerra eta presokanpoa**

Salaberryren eboluzioan mugarri esanahitsuak izan dira bere esanean: Gernikako bonbardaketa eta Bilboko setio eta erorikoa, Vatikanoko II. Kontzilioa, ETAko iheslarien presentzia Iparraldean (gose grebak, etab.), 68ko matatza; ororen gainetik, ordea, bere esperientzia pertsonala presoan kanpoan Alemanian.

"Sutan Espainia – oroitzen da. Hango suak erna-arazten doi bat ni baitan kasik hila zagon euskaldungoa. Euskal-Herriaren seme, ez nakien Euskaldun nintzala" (ES, 122). Garai hartan, gutxi ziren euskaltzaleak, eta euskaltzaleak ez ziren abertzaleak, gogoratzen digu berak. Salaberry, euskalduna zen etxetik, baina, eskola frantsesean hezia, liburu frantsesetan ikas-irakurria beti, galdua zuen euskaldun gogoia, euskaldungoa. Gerra zibileko bi fronteen artean, sinpatien arabera erdibanatua gelditzen zen, ez bateko, ez besteko, baxenafartar bezala Nafarroarekiko sinpatiaz batetik, Araba-Bizkaia-Gipuzkoari atxikia bestetik. Zuriek Gernika kiskaldu bazuten, gorriek Irun zuten sutan ezarri. "Bilbao erori zelarik Francotiarren eskuetarat (...) senditu nuen lehen aldikotz zerbait higika ari odolean. Hala hunkia ditake emaztekoa ohartzen delarik ezagutzen ez duen haurra bizi duela sabelean" (ib.). Gau osoan ez zuen lorik egin. Bulkada emana zegoen gogoetan aritzeko.

Eskultoreak –dio behin poema ingeles bat alpatuz– aurpegia ez du sortzen, baizik hura ezkututzen zuen harri estalkia kentzen eta aurpegi irudia argitan uzten: presokanpoko gatibutzari derizkio, horrela, bere arimaren eskultorea. Hark garbitu dio arima, estaltzen zuen hainbat uste eta mustetik. "Car une captivité de cinq ans n'est-elle pas le ciseau d'acier en même temps que le lourd maillet du sculpteur qui frappe à coups redoublés faisant tomber des pans

d'inconscience, des masses d'ombre, des zones tenaces de préjugés, nous réduisant à ces quelques lignes de force qui nous déterminent?"<sup>87</sup> Arimaren zuritze prozesu hau *Ene Sinestea*-n azaltzen da xehekiago: txikitatik hezkuntzak itsatsi zion nazionalismo frantsesa, alemanen aurkako hainbat aurriritzi ergel, gerran eta presokanpoan aise deuseztuz doazenak. Estalkiak galduta, Salaberryren arima bere biluztasunera, bere erroetara itzularazia aurkitu da. Nolabait, bere aberria berri agertu zaio gogoaren zolan. "Si l'on nous demandait: «Derrière la grille des barbelés d'un stalag allemand, quel est donc l'horizon que vous avez le mieux contemplé?» Nous pourrions rétorquer sans ambages: Celui de l'Eskual Herria".<sup>88</sup> Presoen artean antolatu duten Unibertsitatean, berak Soziologia irakatsi du.<sup>89</sup> Ohartu da, klaseak ez, baino kidetasun "nazionalak" biltzen duela jendea naturalki elkarrengana. "L'expérience des camps de la captivité reste probante. Elle n'a pas été marxiste: nul ne se réclamait de son métier: forgeron, cultivateur, fonctionnaire. Elle est demeurée barrésienne, selon les paroles du romancier de la Lorraine, se rattachant fièvreusement «à la terre et aux mortes»".<sup>90</sup> "Ez dira nihun agertu Frantsesak hain Frantses, Anglesak hain Angles, Holandresak hain Holandres... hala nola Alemanian. Nortasunetik buluziak nihun ez dira izan hain kasko gogor, hala nola herriaren nortasunari atxikiak" (E5, 159). Presokanpoan bere barneko Euskal Herria deskubritu du. "Ainsi nous nous sommes trouvés plus près de notre pays que nous le fûmes jamais, au bout de ce long exil, à l'extrémité de deux milles kilomètres: plus près de notre âme", aitortu du 1949ko "L'Homme Basque. Essai de Caractérologie Euskarienne" hitzaldian euskal estudianteei Uztaritzen (1950ean argitaratua).<sup>91</sup>

Gerra Frantzia 1940ko maiatzaren hamarrean hasi zen, eta ekainaren 16an soldadu frantses eta arabiar andana batekin preso atzemana Montargis-en, Armada Frantseseko Salaberry subofizialaren "hiria", berak esaten duenez ("hastean baginen berrogei bat mila frantses"; gehi ingeles, iugoslaviar, italiar, amerikano, poloniar, holandesak, preso militarrek denak: Salaberryren zenbakia 59.416 izan da) "Stalag IV B"<sup>92</sup> "gizon korrala" izanen da bost urtez, Saxoniako Mühlberg herrixkan, Leipzig eta Dresden artean, Elba ibaiaren ertzean (E5, 138 eta hurr.). Alemaniako eta mendebaleko historian Mühlberg ez da edozein herrixka: Mühlbergeko gudua Schmalkaldengo gerran, Luterogatik eta erlijio gerretan izan duen inportantzia-

gatik ez balitz ere, Tizianoren portret famatuagatik nahiko ezaguna da, Karlos V. Zesar "gerrako oinaztarria"rekin zaldi eder gainean garaille. Kasualitatez, gainera, Mühlbergeko gudu hori apirilaren 24an izan zen (1547); eta apirilaren 23an hartu zuen Armada Gorriak Stalag IV B (1945). Presokanpoak berak alpalditxo historiko bat merezi zuen: gerran soldadu aliatuen eta Salaberryren presokanpoa izan ondoren, gero "gerra hotzean" makina bat alemanena izan baita, nazien peko usadio berbera izanez sobietarren pean hainbat urtean (han hil da nire lagun Dr. Kröpfleren aita). Eta berdin, aldi batez bederen, Buchenwald, Weimar ondoan, Dachau (ene adiskide Dr. Kramm, orduan gaztetxo soldadua, hor egon da amerikanoen preso), etab. Alemaniak bere gerraondua du, bere gerraurrea bezala. Salaberryren luma ez da ixtante bat holako kontuetan pausatzen, ez doazkionak zuzenean berari. Alemanian egin zuen lehenago soldaduzka ere, hemezortzi hilabete okupazioko tropa frantses nagusiuste harroan (ES, 94-95, 122), Rin ondoko Schierstein-en (Wiesbaden-go auzoa orain). Hala ere, hizkuntza, historia eta kultura alemanean barnatzeko interes handirik, ez dirudi, inoiz izan duenik. Filosofia alemanean ere, iruditzen zait, ez da inoiz egiaz barrendu. Aitzitik, bere soldadu esperientziek, frantsesetik bestelako kultura edo pentsamendu eremu berrietara zabaltzeko baino gehiago, bere munduan -frantsesean, gero euskaldunean- sakonago murgiltzeko balio izan zioten.

Eboluzioaz gain, gerra ondoko haren literaturan lehenengo narbaritzen duguna, testu tipoaren beraren diferentzia da: orain kazetariaren artikuluak dauzkagu, ez sermoiak; egunean eguneko politikaren iruzkina, gogoeta saioa, poema bat, antzerkia, azterketa kritikoa. Ekintza gogotsua eta borroka, erritmo izugarrian. Beste bide batean sartua da honez gero Salaberry.

### ***Irakasle, kazetari, saiogile***

Malatzean askatua izan eta iraillean (1945) filosofia irakasten hasi da berriro Ustaritzeko Seminarioan. Bi partetan partitzen du berak bere bizitza: "Ene biziko lehen zatian, liburuak erakasle, liburuak gauza. Ene biziko bigarren zatian, gauzak erakasle, gauzak liburu" (ES, 178). Orain bere irakasle dituen gauzak, Euskal Herriko gauzak dira eta Euskal Herriko gizon-emakumeak. Euskal errealitatea. Irakaslea ikasle bihurtu da. Betidanik bereak zituen Heleta, Bai-



gura, Euskal Herria, bereak egiten ditu berriro, modu berri batean. "Berriz sortu" da, esango du berak. Eta sortu -gizakia lau-bortz lelo bihotzean kantuz duela, sortzen omen baita- "lau-bortz lelo ezpainerarik dariotela: Euskal Herria, Europa, Zuzentasuna, Askatasuna, Bakea. Bortz pilar horien puntan dago itxaropena" (ES, 179). Bihotz berriko lelo horien artean Frantzia ez dagoela, ohartzen dugu. Euskal Herria bai. ("Bere dorpe guzian eri zen ene frantses nazionalismoa", idatzi du). Filosofia estriktoaren aldetik aldakuntza handirik ez dela nabaritzen, uste dut. Bere eskema fundamental neotomistan gelditu da, 1950eko "Saint Thomas" konferentzian ikusten denez. Aldakuntza, ikuspide sozial eta politikoa egiaztatzen da batez ere. Nolakoa, zehazki? Xehetasunik aipatu baino lehen balioespen orokor bat<sup>95</sup> arriskatzea zilegi bada, ideia bat emateko, eboluzioa, 1) filosofiare mailan, sistema dogmatiko batetik irekitasunera, are desinteres teoriko batera, eta 2) nazionalismo frantsesetik euskal abertzaletasunera joan doala, esan liteke. Baina, berexteko, edo inori ez gehiegi ulerrarazteko, esango nuke, nazionalismo frantsesaren uko zuzen bat egiaz inon ez dagoela harengan, baizik euskal abertzaletasunaren erradikaltze bat, nazionalismo frantsesaren zenbait alderekin geroz eta kritikoago. Formula batean juzgatzeko: Salaberry, nazionalista frantses hasi eta, oso frantsesa gelditu da azkeneraino: baina, nik uste, ez nazionalista frantsesa; alta bai, azkeneraino euskaldun eta, geroz eta gehiago, euskal abertzale.

1950-1951 urteetan, ahalegin handian ikusten dugu Salaberry, euskaltasunaren eta euskal arazoaren teoria orokor baten bila. Urte horietan segidan eman ditu "L'Homme basque. Essai de Caractéologie Euskarienne", "Frantses Xabierekoa Eskualdun Seme", pastoral ñimiño baten itxurako antzezketak (Seminariorako, nik uste), "Le Pédagogue et le Commissaire. Défense d'une culture populaire euskarienne" eta "Du régionalisme à l'internationalisme", euskal estudianteei konferentzia Donibane Lohizunen (1951ko uztailean). Pentsamendu teologikoa tradizionala da: "Dohatsu girstinoa, emana izanikan ere bekhatuari!... Ezen urhatsez-urhats jarraitzen zaio urrikia gaizkiari. - Dohakabea aldiz fede gabea: nola jalgi ditake bekhatu buztin lohitik?" ("Frantses"). Fedarekin bat, euskal nortasunaren sinboloak goratzen dira: euskaldun bandera, Zazpiak Bat. Eta euskaltasunaren harrotasuna: "Eskualdunak zerbait gogoan hartu eta, nork du baratuko? Eta nahi ez duen hortarat indarka nork du bortxa-

tuko?...” Ez da gutxi esana, Hegoan bezala Iparrean besteren pean bortxatua aspaldian dagoen euskaldunaz esateko. Baina indar bat da ametsa. Erresistentziarako. Errebeldiarako. Indar bat da gogoeta kritikoa ere, orain abian sumatzen duguna.

Idazki teologikorik ez baitu eman, ezin dugu jarraitu xeheki haren ideien eboluzioa alor horretan. Baina irakurtzen dugularik *Ene Sinestea*, 9. orr., topatzen dugu: “Paganoeak bazuten argi birbira bat”. Aha!, ez zeuden, beraz, guztiz Jainkoaren eskutik utziak. Are, juzgatzen da orain: “Paganoez dena trufatzen, Jaungoikoaz da iha-kintzen. Beha artarekin, ba Greziako, ba Metzükako, ba Xinako, ba Afrikako sinesteri, ikusi arte, lohiarekin nahas-mahas egonki, egiaren ur-xirripa mehea”. Diferentzia nabarmena da. Ez bakarrik orain paganoei egiaren parte bat aitortzen zaielako (eta inork ez omen duelako parte bat baizik),<sup>94</sup> ezpada orain guztiz desagertua delako batez ere bekatuaren eta kondenazioaren eskenategi hura dena. Kristautasuna, paganismoa, ez daude buruz-buru oposaturik, beharrez bataik bestea ukatu, baizik denak elkarturik Jainkoaren lorian, elkarrekin eskuz-esku. Paganoen egia ere Jainkoaren egia da. “Nun ere irabazten baitu egiak, irabazten du kartaldia Jaungoikoak. Nun ere irabazten baitu ongiak, irabazten du kartaldia Jaungoikoak” (Ib.). Egiak, filosofian ere, nonnahi egon ahalko du hemendik aurrera, ez eskola katolikoan bakarrik. Obra onak ez dira izango fededunen monopolioa: “Girixtinoek obratzen ez dituztelarik Jesus Jaunaren erakaspenak (...) obratzen dituzte girixtino ez direnek”.<sup>95</sup>

### ***Nazionalismo frantsesetik euskal erregionalismora***

Eboluzioa hobeto jarraitzen dugu kezka politikoetan. Salaberriren luman Euskal Herria eta Frantzia kontrajarrita agertzen diren estreinako aldiak, termino nahiko abstraktuetan egiten dute: mendia eta ordearen kontrastea da. “La montagne est seigneuriale (...). La plaine est princière”. Ordeka emankorra da. Menditarrek lanaren emaitza urria maiteko du:

“Et dans son coeur grandira le sentiment élargi à chaque sacrifice, qui porte le nom bien donné de patriotisme, ayant germé à même la terre des pères.

Or, voici que, depuis le XVIIIe siècle, nous avons substitué, à la réalité de la patrie, une idée, celle de la nation. La patrie désigne

un ensemble spatial et tangible dont notre âme peut s'éprendre puisqu'il constitue son enveloppe et son corps. La nation représente un concept élaboré par l'esprit, et pour l'esprit; une vue du monde distincte de toute autre et qui, dès lors, s'oppose à toute autre avec fanatisme. Chacun préfère sa patrie: il y est né; mais il n'ignore pas qu'elle est imparfaite, comme tous les chefs-d'oeuvre humains, et qu'il existe, à côté d'elle, d'autres réussites dont les apports lui seraient d'un heureux complément. La nation doit à sa qualité abstraite de se croire valable partout et de se vouloir seule précieuse: elle ignore ses limites, parce que dans une direction qui est la sienne propre, elle n'en a pas. Mais une abstraction manque de chaleur vitale. Elle reste de la classe de ceux que Nietzsche appelait: les monstres froids. Aussi agite-t-elle, pour s'animer, les frayeurs agressives, les souvenirs cruels, les griefs certains, les xénophobies louches. Le patriotisme est un amour. Le nationalisme est une haine. Nous ne sommes plus unis que pour ces liens négatifs que sont la rancune et la vengeance" ("L'Homme basque...", 21).

"Le Pédagogue et le Commissaire", irakaskuntzari buruz, testu bero-bero idatzia da, euskararen eta kultura herritar xumearen alde. Kritikoa burgesiaren aurka. Kritikoa, batez ere, euskara baztertzen duen zanaketa estatalaren ("l'exploitation étatique") eta jakobinismoaren aurka, liberaltasun itxuraz jantzia agertzen bada ere. "D'une certaine morgue jacobine, d'une sorte de puritanisme en loques scientistes, nous sommes saturés".<sup>96</sup> Estatu-Nazioaren eta nazionalismoaren Salaberryren kritikak, Frantziaren gaindipena bilatzen du, ukatu gabe, alde bitarantz: Europa batua, gainetik, eta eskualde federalen aitortpena, azpitik. Zentzu honetan, joera diferenteen artean bere posizioa definitzeko "Du régionalisme à l'internationalisme" testua militantea da, Europa aldarrikatuz eta aldi berean federalismoa errebindikatuz Frantzian. Harrez gero denborak aldatu egin dira, nolana ere. Interesantea da guretzat hor Salaberry Mounier-en kritika, teorikoan ezezik, pertsonalean ere sakats aurkitzea: Hegoaldean K. Santamaria, Arizmendiarieta, Mounier-en predikazioa zabaltzen ari ziren unean. Salaberryk Mounier-i, besteren artean, nazionalismo frantsesa puztu izana egozten dio, Europako batasunari oztupoak jarritz adiskide marxistei laguntzearen.<sup>97</sup> Guri gaur ozta irudituko zaigu nazionalismo txikiagoa, Salaberry bera Europako ba-

tasunaren alde, Frantziak inperio koloniala ez galtzarren, egotea, besteak beste: "Un magnifique empire colonial fut rassemblé par les fondateurs des dynasties bourgeoises. Et il est à craindre qu'il ne soit saccagé par les héritiers incapables de se plier à une nécessaire évolution [Europako batasuna], et qui sait si de cette oeuvre gigantesque, qui avait requis d'innombrables sacrifices, qui sait s'il ne restera pas surtout le souvenir des crimes qui la polluèrent... et des rancunes!".<sup>98</sup> Europa batuak Frantzia koloniala salbatu behar du: "L'Europe a sa frontière sur le Tchad".<sup>99</sup> Salaberryk, eskolak eta liburuen irakurketak buruan alemanen aurkako aurriritzirik absurduek sartu zizkiotela, momentu batean garbi erreparatu eta salatu du.<sup>100</sup> Beharbada eskolan ikasitako Frantziaren, kulturaren, munduko ordenaren, hainbat ideia eta eskema, guretzat ebidentzia bilakatu, zailago erreparatzen diegu, eta hagitik neketsuago dugu horietatik "sendatzea". Hala, Salaberryk behin kontatzen du, nola haurrak bere bihotz beroarekin ikasi zuen, "Frantzia hori zabaltzen dela itsas-mugez gainez-gain, Afrikan eta Xinan barna! Frantziatik urrun ere bada oraino Frantzia. Hiru koloretako bandera landatua dagon bezain urrun, denetan da hain goxo zaikun herria".<sup>101</sup> Estatuaren edo aberriaren ideia batek, historiaren ideia bat barnebiltzen baitu, Salaberryk buruan eta bihotzean sartu zuen, Frantzia nola —Alemania eta Ingalaterra baino lehen— etxe bakar bat bilakatu zen frantses guztientzat: "Lan miresgarri hori egin zuten lehen erregek, eta begiratu heien ondokoek. Geroztik bat dago Frantzia, mendian harroka bezain hazkar baita haren batasuna".<sup>102</sup> Barneko Frantzia, hori. Gero, berdin, erregeak, Napoleon, Errepublikako ministroak ari izan dira, "laborariak lur-berri egiten bezala, Frantziako zedarrak ezin haratxagoño emanez. Hala egin dute berriz kanpoko Frantzia".<sup>103</sup> Hastean, Salaberryrentzat errealitate historiko, politiko, geografiko ebidentea ematen du, Frantzia, barneko Frantzia eta kanpoko Frantziak (hizkuntza bera apenas da gaitzgabea) osatua dela, "Dunkerque-tik Tamanrasset-erat".<sup>104</sup> Europako batasunak "Frantzia zabal haundia" gorde behar du. Haren lumatik kutsu nazionalista frantseseko hainbat erreferentzia naturaltasunik handienarekin isurtzen da (edo faltatzen da erreferentzia, egon beharko lukeenean) Ingalaterrari edo Alemania, Espainiari buruz. Nazionalismo zakarra gainditzen denean ere, Ingelesak holako, alemanak holako, naturalki jarraituko da irizten (Herbehereak, Belgikak, Danimarkak, etc., ez esistitzen jarraituko dute, hots, aintzat hartuak ez izaten ezertarako).

Frantzia hau da, Ingalaterra hori, Errusia, Amerika. Estatuak, historian misio metafisiko bat inkarnatzen duten errealitateak bezala, patuak bezala, juzgatuko dira, historismo teologiko ahazteko hobe baten manera ezagunean: "Jaungoikoak agertu ditu Europakoen begieri Egia, Ahala, Ederra, Haundia, Ongia. Egia, gain-gainetik, Frantziari; Ahala, gain-gainetik Ingalterrari; Ederra gain-gainetik Espainiari; Haundia gain-gainetik Alemaniari, Rusiari; Ongia, gain-gainetik Euskal Herriari" (E5, 12). Egia Frantziari hain zuzen: Salaberryrentzat munduaren argia Frantzia da – pentsamendua, zientzia, argitasuna Frantziaren dohain berezi deklaratu ohi zuten XIX. mendeko autore frantsesen tradizio jator-jatorrean.<sup>105</sup>

Historia eta Estatu ikusteko modu XIX. mendetiar hau (bere aldaki frantsesean), Salaberryk funtsean beti gorde du, inoiz kuestionatu gabe. Nazionalismoaren arazoa konplexua da Estatu-Nazioen haurrentzat, harekin kritikoak izan nahi dutenean ere. Salaberryk berak aitortu du hori, bere kasurako, Amestoy, Beloken historiako irakasle errotik euskaldun eta errotik frantses nazionalistaren influentzia aipatzen duela bere ikasleen gainean, gaintezina askorentzat, gairidigaitza berarentzat ere (E5, 90, 92; ik. halaber 67, 105!!!). Teinka larri batean ibiliko da beti. Hala, Karakterologiako Saloan aberria eta Estatu-Nazioa kontrajarri ostean, "Du régionalisme"n aberri txiki (Euskal Herria) eta aberri handiaz (Frantzia) mintzo zaigu berriro, eta aberri txikiaren maitasunaren beharraz aberri handia maitatzeko. "Celui qui n'aime pas sa région, n'aimera pas sa nation".<sup>106</sup> "Une intensification de l'amour de la petite patrie, doit déterminer son éclatement dans l'amour de la grande patrie nationale" ("patrie nationale", inori dudarik ez uzteko: bestela norbaitek pentsa lezake, aberri handia, Salaberryren logikan, Europak izan behar zuela).<sup>107</sup> "La région constitue l'abécédaire où nous apprenons l'amour inconditionnel de la nation".<sup>108</sup> Aberri txikia sentimenduaren eta instintoarena da; handia gizaki razionalaren aberria, kulturaarena. Aberri txikia afektibitatearentzat beharrezkoa bada, aberri handia bizitza intelektual, kultural, izpiritual duin baterako da beharrezkoa...<sup>109</sup> (Izpirituak Frantzia behar du, berriro topos klasiko bat). Bukatzeko, bada –parrafo berean nazionalismoa zorrotz kondenatuz– aholku ebanjeliko hau: "L'homme qui n'aime pas son pays plus que lui-même, n'est plus un homme. Celui qui est incapable de sacrifier

sa vie, dans un élan de volonté libre, celui-là a déjà perdu ses raisons de vivre".<sup>110</sup>

Salaberry aro kolonialeko eskemetatik zetorren. Europak Afrika behar zuen, Afrikak Europaren laguntza eta gidaritza behar zuen, guztien (gizadiaren) ongiak Europa eta Afrika bat izatea galdatzen zuen, bestela akabo Afrika gaixoa, etab., kolonizatzaileak eta kolonizatuak denak adiskide eta berdin onuradun liratekeen mundu zoragarri bat. Inperioaren batasun ideia (ideologia) zaharra, motibazio erlijioso eta humanistaz bermatua Salaberryren kasuan. Agustinismo politiko zaharberria, edo mundua Eliza Katolikoaren irudira pentsatua, bere Aita Santu, diozesi episkopal eta misio lurraldeekin (ikus ES, 92: Errepublikako Presidentea ez al da "Herriaren Aita"?), ordena santuan denak zerura bidean. Beharbada pentsatu du, Algerian, Indotxinan, gazteek aberri handiaren alde bizia emateko prest egon behar zutela, eginbehar gizatasunezko eta morala zela urruti haietan Frantzia defendatzea. Inportantea da, nolnahi ere, oker ez banago, odolaren orduan, Salaberry ez dela gehiegi tematu asmo horietan. Bera halako ideietatik bazetorren, etorri, gerra haizeek laster eraman dituzte airean orbelak bezala irudipen humanitario-paternalista horiek, bake denboran askori errealtatea estaltzeko balio izaten zutenak. (Salaberryren eboluzioaren historiak, esperientzia pusketaka puskatuz doakion mundu batena dirudi). 40-45eko gerra eta presokanpoko esperientzietatik berak atera duen konklusio inportante bat, agian nagusia, nazionalismoaren kritika izan balta, nazionalismoaren kritikan jardungo da bera Algeriako gerran, nazionalismo frantsesa nahiz algerianoa, hori delakoan hondamendiaren erruduna.<sup>111</sup>

Hain zuzen, nazionalismoaren arbuotik garatua da Salaberryren "erregionalismo" gerok eta premiatsuago eta zabalagoa. Esanahitsuaren konferentziaren izenburua bera: erregionalismotik -nazionalismorik ez!- internazionalismora. Nazionalismoarekin identifikatzen dira jakobinismoa eta zentralismo ekonomikoa, hexagonoan herri txikien kultura nahiz ekonomia bizi ezinik, eta gerora desagertzeko arriskuan, jartzen dituztenak. Laster ikuspegi kritiko hau pentsamendu teoriko edo filosofiara hedatuko da: Salaberryren erregionalismoak ez baititu tesi politiko batzuk aldarrikatzen bakarrik; epistemologia bat da, antropologia bat, filosofia bat, errealtatea sentitzeko eta atzemateko modu berri bat galdatzen du. Gizon-emakumea lurrean kokatzeko beste modu bat funtsean. Hortik bere kritika

Mounier-i ("il n'était pas l'homme des sens"), Teilhard de Chardin-i ("il est un déraciné"), pentsamendu orokor abstraktuari, jakobinismo edo zentralismo gisa bat bezala, singularraren, errealarren ezaxola. Harentzat euskara da "la langue concrète" (frantsesaren kontrara).<sup>112</sup> "Descartes Eskual-Herriari urrun bezain, Bergson Eskual-Herriari hurbil", idatzi du behin. "Nork daki ez gaituenez Bergson-ek laguntzen ahal gure eskualdungoaren hobeki argitzen, gure eskualdungorat hobeki bihurtzen?".<sup>113</sup> Bere seriotasun "irrazionalista" (gutziz razional!) osoan ulertu behar dugu hori, beharbada estreina bitxi samarra dirudien arren. Salaberryren pentsamendua eta eboluzioa behar bezala sakontzeko, gehiago jakin beharko genuke haren ikas eta irakurketei, eta influentziei buruz, batez ere haren barne-barneko egitura ezutuak argitzeko. Susmoa daukat, esaterako, izan litekeela Salaberry baitan, berak aitortzen duen Bergson metafisikoaren eraginaren osagarri inportante bat, soziopsikologiko eta praktikoagoa berau, orain ia erabat ahaztua dagoen L. Klages (1872-1956) filosofo eta psikologo alemana izatea. Honen *Les principes de la caractérologie* 1930ean eman zen itzulpen frantsesean. (Klages grafologiaren eta karakterologiaren "asmatzalea" da). Stalag-eko Unibertsitatean Salaberry, dirudienez, Klagesi buruz mintzatu zen. Bergsonen adimen (zientzia) eta intuizioaren dualismoaren antzera, Klagesen filosofian oinarritzakoa da izpirituaren eta bizitzaren oposizioa, bakoitzaren existentzian bezala giza historian. Izpiritua eta bizitza (arima) printzipio etsaiak dira. Bizitza edo arimak errealtate kosmikoaren gelditugabeko jario espazio-denborazkoan zuzenki, artekogabeki -kontzientziaren edo kontzeptuaren bitartekotza gabe alegia-, bizipen eta emozioz partehartzen du. Munduko zerak oraindik ez dira adimen abstraitzaille batek bihurtuko dituen "gauza" banatu, zermugatuak, lotuak zer-izan bati eta higigabetuak; baizik eta kosmo gutzia kualitate, indar demoniko, irudi sare edo ehundura bat da, arima inguratzen bere barruan eta berarekin bat, ez haren aurrez-aurre, berezirik. Batasun handi bat dena. Kosmoaren bizitzan bizitze hau, lurrarekin eta konkretuarekin bat izaki, egun herri "primitiboetan" ikus (omen) genezake. Arimak, bere munduarekin bat, bizi duen esperientzia gozatsu ezmugatu espazio-denboran jariokorren isuria, izpirituak geldiarazi egiten du, zatitu, zedarritu, bere propioa den egintza akosmiko, espazio-denbora gabekoaz, kontzeptu razionalaz. Izpiritua arimaren etsaia da. Izpirituaren pean, arima kontzientzia bilakatzen da, geroz eta intelektualago,

geroz eta abstraktuago eta irrealago haren errealtatea. Zibilizazio prozesua, izpirituaren borroka eta garaipenen historia da arimaren aurka; gizadiaren izpiritualizatzeko (intelektualizatzeko) eta arimagebetearen historia, teknikaren nagusitze orokorreraino. Historiaren ardatza izpiritua eta arima (bizitza) bi poloen oposizioan datza. "Izpiritua «da», izan; bizitza joan doa. Izpirituak juzgatu egiten du; bizitzak, bizitu. Judizioa egintza da; bizipena, pathos. Izpirituak izan badena atzematen du; bizitzak gertakariaren bizipena bizi egiten du. Izatea (izate hutsa) espazio-denboraz kanpokoa da, eta halakoa da izpiritua ere; gertakaria espazio-denborazkoa da, eta bizitza ere halakoa. Izatea printzipialki pentsatu ahalgarria da, ordea sekula ez artekogabeki bizitu ahalgarria; gertakaria printzipialki bizitu ahalgarria da, ordea ez sekula artekogabeki ulertu ahalgarria. Juzgu egintzak aurretik bizipena bizi duen bizitza suposatzen du; bizitzak izpirituaren beharrik ez du aurretik, bizipena bizitzeko. Izpiritua, bizitzaren barruan egoiliar, haren aurka zuzenduriko indarra da; bizitza, izpirituaren erakarle bilakatu den bezainbatean, defentsako instintoz jarkitzen zaio beroni. Gizadiaren ibilbide «historikoaren» funtsa ("progreso" ere deitzen dena), izpirituaren borroka garaipentsu aurrerakorra da bizitzaren aurka, azken honen suntsipen logikoki aurrikusgarrizko amaierarekin".<sup>114</sup> Filosofiaren zeregina, intelektualismo arimaren agortzaile horri ahal den neurrian buru egitea izanen da (Bergsonen intuizioak intelektualismotik –zientzia positiboaren hesietatik– erredimitzen gaituen legez). Salaberry –ikusiko dugu– era beretsuan mintzo da filosofoaz eta olerkariaz (edo bertsolariaz).<sup>115</sup> Eta "L'Homme basque"ko holako pasarte bat, adibidez, izpirituaren kritikarekin eta esplikabide polarren eskaerarekin, Klages-en oihartzun garbia da, nik uste: "En face de chaque problème, nous sommes immédiatement tentés de remonter à un principe dernier dont le reste ne serait que conséquence ou corollaire. L'esprit humain est moniste par nature. Mais la réalité ne se laisse pas emprisonner par cette canalisation en ligne droite. Elle déborde par dessus ce tracé logique. Elle se ramifie autour d'un double pôle. Elle entre en conflit avec la raison. Elle exige deux axes de référence..."<sup>116</sup> Metologia hori izango da berak euskal karakterologian praktikatu duena. Baina Bergson-Klagesen planteamolde bipolarra nabarmen badago Salaberryren metodoaren oinarrian, beharbada konkretuki Euskal Herria mundu modernoan ikusteko haren moduan ere, nabaritzen dira filosofia horren aztarnak: "(...) Nous nous penchons sur les civilisations anciennes pour y



découvrir les symptômes d'une vitalité disparue (...). Qui sait si tant de visiteurs ne viennent pas sur la Côte basque parce qu'ils sentent leur âme se disjoindre et qu'ils entendent leurs pensées se heurter en désordre, pareilles, à l'intérieur de'un jouet, aux morceaux d'un ressort brisé? Ils cherchent des hommes qui soient encore des hommes".<sup>117</sup> Ikusiko dugu, halakoxe moldeetan hautemana aurkezten digula beti, oraindik guztiz endakatu gabeko mundu baten hondar sano bezala, euskal kultura. Teknikari buruz, ordea, Euskal Herri laboraria beti haren eskasean ikusi duelako ere, Salaberryren iritzia erdibitua aurkituko da haren kritikaren eta beharraren artean.

### ***Ideiak eta sentimenduak galgal***

50garren hamarkada hori (bere) euskal kontzientziaren sendotze razionaleko eta apostolutzakoa kontsidera geniezaloke. Kritika bakanen batzuk baditu, hala egunorokotasun loakarkorrarena ("sans doute au Pays Basque la monotonie est-elle plus monotone"),<sup>118</sup> indibidualismo anarko baten arriskuarena,<sup>119</sup> batez ere burgesiarena,<sup>120</sup> baina, orotara, Salaberryren Euskal Herriak ederrez eta balio humanistiko beteriko Arkadia ematen du. Behin eta berriro errepikatu du Euskal Herria, mundu modernoan, humanismoaren eredu dela. Salaberry bera humanismo horren eta herri horren apostolua da – are, martiria! Berak hala bizitu du antza. Hemen Salaberryren autopertzepzioa ezin da zuzenean gure gaia izan, ez haren psikologia. Baina argi eman lezakeen neurrian, jakiteko berak bere ideiak eta obra nola balioesten zituen, zilegi izan genezake begiralditxo bat. "Espartin xuri, ni naiz", "Pilale, ni naiz", berak utzi du idatzita (ES, 6). Irakurtzen du, beraz, irakurleak "Zapeta Urhe eta Espartin Xuri", 1958koa,<sup>121</sup> Salaberryren bila, garai hartan berak nola sentitzen zuen bere burua jakin nahirik, eta zur eta lur gelditzen da, egia esan. Obra dramatiko aski xumea da, literaturan bezala gogoeta teorikoan ohi dituen oposizio sinpleekin. Bi protagonistak dira –galztoa eta ona– Zapeta Urhe indiano diru eta botere gosea, bere euskal sorterriko legea baztertu duena, alde batetik, eta bestetik Espartin Xuri, hau Aita Vitoriaren berraragizte bat, indianoen eskubideen aldeze.<sup>122</sup> Zapeta Urhe modernitatea da: "Zure<sup>123</sup> agurra duk: «Jainkoa eta lege zaharra». Gure agurra: «Lege berria eta gizona». Zuek erraiten duzue «Jainkoa gizon egin dela», eta guk «Gizona egin dela Jainko». Badituk lege zaharra eta lege berria".<sup>124</sup> Gertakaria Ameri-

ketan jokatzen da, baina jokoan Euskal Herria dago: Jainkoa eta lege zaharra abandonatzen duen Euskal Herri baten eta Espartin Xuriren artean. Espartin Xuri Salaberry dela garbiago uzteko, haren izena ltxebe da.<sup>125</sup> ltxebe indioen, hots, jende xumeen eskubideen begiralea da, gaitzulertze tragiko bategatik horiek berek hil egingo baitute. Baina hil eta gero, haren zuzentasuna ezagutuko dute, eta hura ohoratzera bilduko dira haren hilobian. Salaberry, euskaldun indioen apostolu eta martiri, ezezagutua bere aldian, hala ere hil ondoan garaile. Hau izan liteke, 50. hamarkadan Salaberryk zuen sentsazioa eta itxaropena, euskaltasunaren gogoetazko bere salorik inportanteenak akumulatzen zituen bitartean. Euskal Herri loakartu bat, bere balioaren kontzientziarik gabea, modernotasun anbizioren duten semeek berek abandonatua ("fede berria": Zapeta Urhe),<sup>126</sup> eta basamortuan predikatzen diharduen ltxebe Salaberry nekazekin gorbizi bat. Guztiz hamarkada garrantzitsua Salaberryren trailektorian. 1960ko azaroan Euskal Herriaren heriotzaren angustiak mintzen du ("un peuple millénaire, qui ne veut pas mourir")<sup>127</sup> eta bizi-nahiak: "Notre province représente une région sous-développée. L'industrie constitue la clé de voûte du vingtième siècle et cette industrie fait défaut à l'arrière-zone de notre pays. Nos jeunes gens sont donc forcés de quitter une patrie marâtre qui ne leur permet plus de vivre, hors de la misère et dans la décence".<sup>128</sup> Hurrengo urtean (1961) "Défense des langues et cultures regionales" artikulua publikatu du, esperantza berriz orain, *Gure Herria*-n: "que le 21 décembre 1961 soit un jour faste dans la chronique des Langues Régionales".<sup>129</sup>

60. urte horietantxe Euskal Herria mugitzen hasi da. Ez Euskal Herria bakarrik: Eliza, mundua bera. Salaberryren begitan –urteak geroago hala ikusten jarraituko du-, hamarkada, mugarri handiarekin hasten da: "Gerla ondoko gertakari haundiena, ba giristinoentzat, ba munduarentzat, 1962-etarik 1965-erat, Erroman bildu Batikaneko bigarren konzilioa" (ES, 184). Politikoki, Algeriako gerraren amaiera, internazionaliki Hirugarren Munduko "Estatu neutralen" blokearen organizazioa, Kennedyren "Progresoaren Aliantza", etab., gogora daitetzeke, giro berriaren seinale gerra hotzaren ondoko distentsioan (68ko Udaberri ezandaraino loratuz joan den udaberritze orokor bat). Salaberryren hurbilago, Iparraldearentzat Enbataren sorrerak adierazi duenerako, X. Arbelbideren *Enbata*, historia paregabea ikus

daiteke.<sup>130</sup> Intelektualki garrantzitsuena, irekitasun berria da, Elizan batikbat, baina eskola eta korrante ezberdinen artean ere. Ordura arte, katolikoak, protestanteak, ortodoxoak, baita eskola filosofiko ezberdinak beren artean ere, gizartean elkarren alboan bai, baina elkar ezikusiz, edo ezinikusiz maizago, elkarren etsai sutsu, bizi izaten ziren. Marxistak, existentzialistak, estrukturalistak eta mila eratako ista guztiak, denak denen kontra taigabeko polemiketan. Eliza latina, bereziki, mila Argus begi, neotomista ez zen guztia derrepente liburu kondenatuen Indexean sartzeko prest. "Henri Bergson-en liburuak ezarriak ziren lerrakorren artean. Maurice Blondel eta Teilhard de Chardin-enak ezartzer", oititzen da Salaberry (ES, 184). Gaur seguruenik ez da ulerterraza, baina Salaberryren historian inportantea: ordura arte kasi klandestinoak izandako zaletasun filosofikoak (Bergson, etab.), agerian agertu ahal izango ditu orain – "gaindituak" direnean belaunaldi filosofiko berriarentzat! (ES, 150). Marxismo edo psikoanaliariarekiko, zilegi izango du interes positiboagoa erakustea, kritiko jarraituz. Haren eboluzioan, ez nuke esango fase berri bat, baina libertate berri bat aurkitzen da.<sup>131</sup> Ordura arteko gogoeta eta bilakabidearen sintesi handiak permititu dizkion libertatea. Alegia, Euskal Herriari buruzko: 1) bere ideario teoriko-filosofikoaren sintesia, "La Messe sur le Pays Basque" saioan (1964); eta 2) bere posizio sozio-politikoaren sintesia, "L'alliénation basque"-n (1967). Bestalde, espreski "euskal gaiak" ez diren eremuetara ere zabalduko da, "Henri Bergson" bezalako saio filosofiko teknikoagoe-tara, adibidez.

"La Messe sur le Pays Basque"-k (Teilhard de Chardin-en "La messe sur le monde"-n kalkatua)<sup>132</sup> izenburu arranditsu baten arriskuak erakusten ditu beharbada: saio solemnetxo bat da, Teilhard-en imitazio eta kritikazkoa, ez derrigor Teilhard-en tamainakoa. Literarioki badu esperimendu baten jitea ("La prière du Pays Basque", Xuberoaren ikusketa liturgiko bat); pentsamenduaren aldetik berritasun esatekorik ez, ohiko Euskal Herriaren kontzeptuan, material edo ilustrazio (aipamen) filosofiko-kultural gehiagorekin janzen bada ere. Bakarrik, atentzioa ematen duena (Teilhard-en erreferentzian gabiltzalako hain zuzen): lurra, hemen, ia ez da agertzen; agertzen den lurra, paisala da, ez andre-gizona erne duen edo honek bere lanarekin fruituor ernarazten duen altzoa. Teilhard-engan belaunaldi berri batek hunkiturik irakurri zuena, lur amarekiko atxekitasuna

zen, ordea. "L'aliénation basque",<sup>133</sup> aldiz, laburbilduma biribila da, bere posizioak trinko eta sistematiko arrazoituz. Inoiz baino gordinago formulatuak, iraultza erregionalistaren ordua, hezkuntza ofizialak daragien alienazioa, Frantziako eskualdeen barne-kolonialismoa, euskal burgesiaren antieuskalduntasuna eta euskaldunon gutxiagotasun konplexua. Oso garbi formulatua bere "euskararen filosofia", erregionalismoaren bi fronteak, kulturala eta ekonomikoa (politikoa ez da aintzat hartzen!), elizaren rol positiboa, espazio ez alienatu bakar bezala.

Salaberry sasolan dago. Itxitasun tradizionalen okildua bizi izan du den herri-inguru batean, Eliza batean, kultura batean, bera berria sentitzen da, modernoa – izanez ere "antzinakoa" (euskalduna). Konfiantza du bere buruan, bere ideietan, kulturean. Atzo kondenaturiko pentsabideak nagusi gaur: berarentzat, ozartasun zena, garai-pen bilakatu da. Badaki bere pentsamenduaren ordua dela. 1968 maiatzeko galerna sartu delarik (ES, 181-183), ikasleekin eta bai Bokaleko langileekin bildu da, ibili da eurekin asanbladan, manifestaldian. ("Sei erakasle ginen orotarar gazteen gibeletik": esan nahi baitu, oraindik ausardia behar zela!). Eboluzio terminotan, 68 Salaberryren garaipena bezala izan da eta, agian, Salaberryren amaiera.

70. hamarkada uztaren bilketarena da heldutasun intelektual betean. Salaberryk, iraganera beha, ibili duen bidea meditatzen du: "Mendeko bi zauriak",<sup>134</sup> 1974ko saloan, XX. mendeko eritasunak aski ilun errepasatuz, Marx bezalakoen egia onartzera deitzen du. Egia ez dago Elizan bakarrik. Dagoen edonon behar da bilatu eta hartu. "Eliza gizonaren eginbidea litake egiaren errespetatzea, ospatzea, nun nahi dadin agert, nork nahik dezan aurki. Ez uste ukeitea lzpirtu sainduaren haizeak haren beharri xilotik duela bide; berze xendrarik ez dezakeela idek, mundu zabaleko berzen gogoetan. Eliza gizonaren jite berezia litake nun nahi, nork nahik bildu egiaren, Jainkoari buruz ezartzea: haren bataiatzea, Akin-eko San Tomasek, Aristoten filosofia batalatu duen bezala, Jakes Maritain-en arabera".<sup>135</sup> 78an autobiografia argitara du, bere obra gailena: *Ene Sines-tea. Iragan biziari gibeletik beha*, harrobi informatibo agortezina. 79an Eskualzaleen Biltzarrak omenaldia eskaini dio Heletan.<sup>136</sup> 81eko uztailen hil da. Urte horretan bertan *Beñat adiskidea agurl* publikatu da Baionan, "ahantzi ezina eta beraz aipatu, irakurtu beha-

rra (...). Oihu bat?"<sup>137</sup> P. Ainziart-en hitzetan, Salaberryren testamentu eta azken pentsamenduaren suma.<sup>138</sup>

Bere pentsamendura iristeko, Salaberryk, filosofikoki bezala politikoki, borroka luze bat egin behar izan du gaztaroko unibertso guztiaren aurka, eskolan, seminarioan, irakurketetan bilduz Joan dena, eta urratsez-urrats gaindituz Joan behar izango duena bere bizitzan. Holakoetan, ideien historia esperientzia pertsonalen historia da eta, askotan, horien kolorea bezala, horien mugak izaten ditu. "Errana deat -idatzi zuen *Beñat*-en- nahi nuela ene hil-kutxaren gibelean, elizako ehortzketetan, hiru kantoineko lorea: hosto bat euskaldun bandera, hosto bat frantses bandera, hosto bat europako bandera. Hiruak edo bihi bat ez, hiruak bat egiten baitute ene baitan".<sup>139</sup> Soldaduaren leialtasun zaharra dirudi, 1981ean lekuz eta garaiz jada kanpoko beharbada: ekintza intelektuari gagozkiola bederen, azkeneko hogeit hamar urtetan, Europaren eta Euskal Herriaren alde izan baita haren inkarnua, aldiz Frantzia doi-doi aipatu du kritikatzeko ez bada.<sup>140</sup> Hala ere, Salaberryren historia pertsonalean, soldadutza -gerra, presokanpoa- funtsezko esperientzia izango da betiko, esanahi moral zein intelektualean, esperientzia horrek ordezkatzeko duen mundua gainditzeko ahalegiteko izanik ere. Dena den, eboluzioari eragiten dioten esperientziak, izan litezke gerra eta presokanpoa bezalakoak -Salaberryk berak maiz aipatu ditu bere obra interpretatzeko giltza horiek-, edo esperientzia intimo askoz ezkutukoagoak izan litezke. Holakoen berri gutxi aurkitzen da haren obran *Ene Sinestea* baino lehen. Autobiografia honetan haurtzaro, familia, ikasturteetako hainbat datu argigarri ematen digu. Berez da deigarria, aitaren eta amaren zein tratamendu diferentea egiten duen. Berak gehitzen du, aita nahiko arrotza zuela (ES, 63).<sup>141</sup> "Gostu hoberenean aita ari duk semea kausitu bertsularia edo olerkaria ezin urkatuz", irakurtzen da *Beñat*-en.<sup>142</sup> Maiz ihardungo da euskal jansenismoaz eta, Euskal Herriko familiaren, erlijioaren mazaltasuna defendatzen saiatuz. Beste hainbat aldiz, zuzen edo zeharka, euskaldunaren elkorkeria, itxikeria, komunikazio falta -"tacturne par goût", "intraverti à l'extrême"<sup>143</sup> -, uzten du ikusten. "Euskal-Herriko debrua, debru ixila, mihia ixil egiten duen debrua".<sup>144</sup> Zenbat bider ez du aipatu Bergougnan psikoanalistaren ateraldia! *Beñat*-en hasieran honela irakurtzen da: "Eskerrik asko hoin garbiki mintzatu bahitzait. Euskaldun gehienak barnerat itzuliak

gaituk, kanporat idekiak izaiteko orde. Ari gaituk hasmoorran, gauza berak kaskoan itzul eta mitzul. Eta hori pozoina. Bergougnan baigorriar, zainak nausituen sendatzale aipatuak zioian ez balute Euskaldunek goxatzeko, ba kofesioko aitormena, ba ostatuko doiño bat xurgatu-eta haro-burrunba, frangotan bere buruaz bertze egin lezaketela".<sup>145</sup> Aitaren egoskorkeria eta larderiak haurrak nola irteera gabeko dramara eraman litzakeen, "Hiru Pindarreko eratzuna" k erakusten du (1975). Eta galdera da, Pilalerekin identifikazioan, bere "izaite egiazkoaren miraila pare-gabe" omen horretan (ES, 6), ezkurtuko zenbat bere drama pertsonal nahi izan ote digun adierazi, agertarazi gabe. Aitaz bakarrik ez, baino bere libertate eta maitasunen zorigaitza nolabait eragin dioten "autoritate" familiar eta sozial guztiez. Berak isildu nahiago izan duena, ordea, isilean uztea dagokigu guri. Salaberryren eboluzioa askatasun eta maitasunezko mundu berri baten bila dabil. Mundu zahar zakarraren ihesi.<sup>146</sup> Maitatzen eta pairatzen duen mundu zahar llluragarriarentzat mundu berri bila. "Ene baitan borrokan ari dituk Etienne eta Salaberry. Salaberryk lehenagoko arbasoen hatzetarik ibiltzea laket. Haren ontasuna orroitmena. Etienne ateka berri bat ezin kausituz, xifritua, xipeilla, harathunat dabilak. Haren ontasuna idurimena".<sup>147</sup>

## SINESTEIA, JAINKOA, GIZARTEA

"Eri dela gure hogoigarren mendea, eta azkarki eri, hainbertzetaraino eri, nun bere indar ikaragarrian hartzen baitu noiztenka, bilintzi-balantza, eroriko ez eroriko dudamura beldurgarri batek, nola gorde?"<sup>148</sup>

### *Mendebale fedegabea*

Nola gorde? «Angustia» existentzialismoaren hitz klabe bat zen, gizakiaren egoera gure zibilizazioan karakterisatzeko (hegoaldean «axanpa» itzuli genuen batzuek, nik uste gaizki). Salaberryk gure garai -XX. mende, Modernitate-itxaropengaldua, hil nahi lukeen Gollat bat bezala pintatzen digu, herio angustian. Baina David bat ez datorkionez hiltzera -desesperaziotik erredimitzera-, "beretzen du, orduan kexu erhoak. Eman lezake hartzekotan dela harroka bat, berak bere buruaren xahutzeko haren kontra".<sup>149</sup> Fede gabe, biziak ez bakarrik ez du zentzurik, ez norakorik inora, ezipada ez du funtsik,

ez ezertarako ahalik, ez bizipoz ez gogorik, ez ballorik, ez du errealtaterik, hutsala da. "Ez existitzea" da, esanahi existentzialista estriktuan. *Ene Sinestea*-ko hitzaurre "edo has aintzineko zonbeit gogoe-ta", hor berak ideia bere ustean gogoangarrienak nabarmendu nahi ditu liburuko atarian, xokatzeraino drastikoa da puntu honetan, hurbiltzen zaiola mintzamolde existentzialista bati ere harengan ustegabekoraino, eskola horrekin zenbat sinpatisatzen zuen jakinda. "Sinesteak eta izaiteak bat egiten dute. Sinestea eta izaitea nihundik ezin behex (...). Sinestea gu; gu sineste" (ES, 7). Gauza bera da (norbait) izatea eta (zerbait) sinestea. Hainbestearainokoa da hori bien bateratasuna, fedea eta izatearena, Salaberryk uste baitu, fisikoki ere pertsona bati igarri egiten zaiola bere fisionomia eta tankeran, fededuna den ala ez. "Sinesteak sartzen du bere zigiloa, gogoan, bihotzean, bai eta gorputzean, guziz begitartean" (ES, 7).<sup>150</sup>

Mendebalea sinesgabea dela esateak (Salaberry oraindik ez da mintzo kontsumo gizarteaz, baina hori da ja, salatzen duena), esanahi du, izpiritual nahiz materialki hila edo hiltzeaz dela -hotzak!-, izanik gabea dela. "Ez da dudarik: sinesteak, izanikan ere gezurkeriaz eta hisiaz zikindua, emaiten dio sinestea duenari, sineste gabeak ez duen zuta, ausarta, oldarra, eta gain-gainetik bere buruaren irriskatzeke kalipua. Ari da kantuz, sineste gabekoa ari delarik merreka. Ari da dantzan, sineste gabekoa badoalarik itzuli-mitzuli, mozkorra iduri. Horiek oro gure begietan dira bizi, Vietnam-eko gerlan ikusiak. Gerlako borrokan, sinesteduna sineste-gabea nagusituko da" (ES, 8). Gerra eta presokanpoko bere esperientzia pertsonalak berresten dute: "Gizontasuna eta fededuntasuna bi haurride eginak lotzeko bizia patarrari urrats berean" (S, 149).

Pasarteotan fedea ez du Jainkoan izan beharrik; fede -nolabait esan- psikologikoa da, berdin dio zein ideiatan. Baina Salaberry fedea mintzo denean, erlijiosoa esanahi du jeneralean (esanahi hau isilpean barnebildua dabil goiko perpausetan ere). Hala, haren beste ekuazio ohiko bat hauxe izango da, azken urteetako izkribuetan maiz errepikatua, bateratasun hori gizona eta Jainkoan fedea suposatuz: "Jainkoa hil, gizona hil, biak hobi berean etzanen, lur hilaren zilo hilean" (ES, 116). Gizona -hots, gizatasuna-berdin fedea Jainkoan; alegia -negatiboan ifrentzikatuz-, Jainkoan federik ez, gizatasunik ez, ordena sozialik ez, kontzientziarentzat galgarik ez. "Jalgiko dira bortizkeria sorjesak ez-izaitearen sineste hortarik. Gizonak gizona hilen

erakusteko gizon dela" (ib.). Jainkoaren, beraz, gizatasunaren heriotzatik ondoriaraziko dira XX. mendeko nazismo, komunismo, Mundu Gerra eta sarraski guztiak. Eta Jainkoa eta gizon-emakumearen heriotz kausantetzat edukiko dira XIX eta XX. mendeetako ia filosofia guztiak –berak aintzat hartzen dituenetan-, ala berak zuzenean (Marx, Nietzsche, Sartre) ala beren ondorioengatik, Freud adibidez: "erakutsi daukigu nehorik ez bezala badirela gure baitan jaidura guhaurek ez ezagutuak (...). Descartes izan dena gogo ezagutuari, Freud izan da gogo ezezagutuari" (ES, 115). Freud giza psykhearen analista bat da, ez besterik. Baina berak ez du Jainkoan sinesten (bide batez esateko: Salaberryk "Jaungoikoa" esaten du ia beti);<sup>151</sup> ongi eta gaizkiarentzat erreferentzia absoluturik ez du. "Ongia eta gaizkia ez badira gu baino gorago itzatuak, gogor egiteko orde lohiheriari, zendako ez zabal-zabala idek haren uhainari gogo-bihotzeko ateak? Gure mende aberatsa, etzanik eman da lizunkeriaren ohean, Freud-en erakaspena estakuru (...) «Setsua errege», diote asko freudistek erramuak eskuetan" (ES, 115).

Galderara itzuliz, bada: mendebale fedegabe hori, eta mendebale horretan gu, nola gorde? "Mendeko bi zauriak", 1974koa, gazteentzat pentsaturiko testua da, ez dakit jatorrian konferentziaren bat izan ote den talde jakin batentzat, edonola ere *Gure Herria*-n eman da argitara jendaurre zabalari. Miseria guztia erakutsi eta gero, salbazioa, amaieran, santuengandik igurikatu du Salaberryk etsita. "Sainduak derabilate mundua. Egia zaukan Leon Bloy-k: «Gauza bat baizik da deitoragarri: ez saildu izeitea...»".<sup>152</sup> Nondik nora ibili gara filosofian eta munduan? Hori, bigarren Mundu Gerra eta preso-kanpoen esperientziaren ondoren, San Tomasen gorazarrearen konklusio eta Baionako seminaristentzako gomendioa baitzen, esperantza berriz beterik, mende laurden bakarrik lehenago ...<sup>153</sup>

### **Fedeko aitortza eta filosofia**

Ez bizi pertsonal, ez sozial bat zuzena eta zentzuzkoa posible dela Jainkoa gabe, filosofia edo teologiarik baino gehiago, aitortza pertsonal bat da Salaberryren obran. Honek ez du esan gura, tesi horren razionalizazio filosofiko aski bermatu bat berak ez zuela. Inola ere ez da fededunaren fede hutsa, Unamunoren "ikazkinaren fede".<sup>154</sup> Bakarrik, utzi duen obraren izaeragatik –bigarrentiarki soil filosofikoa-, material eskasak dauzkagu haren argumentazioa sako-



netik birregin ahal izateko. Daukagun eskasean ere, ordea, bistan dago, Jainkoa eta gizona (gizartea), filosofikoki beti gehien kezkatu duen auzia dela. Bere testuen azterketatik, inpresioa daukat, bi bide ezberdinetatik iristen dela bere tesi hori finkatzera. Bide bat, agerikoa, bere razionalismo neotomista da. Bestea, ikusi baino gehiago usnatu egiten dena bere arrazoipideetan, garai batean aski arrakasta izan zuen joera zientifiko-filosofiko izpiritualista da, hots, filosofikoki nolabait Bergson-en hurbiltasuneko zientifiko frantses batzuegandik ikasia izan litekeena (Alexis Carrel, P. Lecomte de Noüy, orain aski ezagutzen ez ditugunak), horiek Jainkoa kasi eboluzioaren eta gizaizatearen esijentzia bat bezala aurkeztu baitute. Salaberryren hizkuntzak batzuetan holako ideien oihartzuna dirudi. "Ène sinestea [beraz, hau, sineste bat soilik da], oldar bat badela gizonen, Jaungoikoak kokatua, altxatzen duena gizona goiti, Jainkoaren ganat. Arbola badoa iguzkirat, gizona Jaungoikorat" (ES, 187). Hau dena hobeto aztertu beharko litzatekeen gaia da, hartaraxe jarrita, Salaberryren irakaskuntzak, ikasleei gomendatzen zizkien irakurgaiak, etab., ea argirik bide honetatik ematen duten xeheki bilatuz. Lehen eta inportanteena, bide razionalista, errazago egiaztatzen da. "Que la moral suppose l'existence de Dieu",<sup>155</sup> badakigu, sinesgabeen aurrean ja presokanpoan, mailaz maila ongi argudiatuak, konbentzimendu guztiarekin defendatu duen tesia zela, horrek bere irakaskuntzako parte egiten zuen seguruenik Seminarioan.<sup>156</sup> Gizakiaren gizatasunezko harreman baterako gizakiarekin nahiz gauzekin munduan, fundamentua eta elkarlotura, Jainkoak bakarrik eman lezake razionalki bermea. "(...) On ne passe pas plus de l'homme aux choses, qu'on ne passe de l'homme à l'homme. Dieu est partout le troisième terme indispensable. En Dieu, les êtres et les choses trouvent un dénominateur commun. Par l'intermédiaire de Dieu, l'homme pénètre dans les choses. Par la voie divine, il parvient à l'homme. La médiation s'exerce par Dieu. Il n'y a pas de communion avec les hommes, sans union avec Dieu".<sup>157</sup> Salaberryk badaki, de fakto gizartean badaudela sinesgabeak moral bikal-nekoak, "humanistak", Camus-en *La Peste*-k (1947) Tarrour-ekin -"saint sans Dieu"- erakutsi nahi izan duen bezala. Baina Camus-ek inolako fundamenturik gabe utzi du espreski moral hori. Eta Salaberryrentzat, egon badago moral humanista hori, baina "l'humanisme, qu'il fût chrétien ou païen, ne me semble jamais avoir été que le résidu d'une religion chrétienne ou païenne déjà évanouie. Un épi-

phénomène qui survit à un phénomène disparu".<sup>158</sup> Behiala parfume bat eduki zuen flasko orain hutsari darion Baudelaire-n urrin hatsa. Baina ez dira gauzak nahastu behar. Hau dena Salaberryren arrazoipidean eraketa teorikoari erreferitzen zaio, ez bakoitzaren pleugu eta portaerari. Esan nahi du, moral bat teoriko-razionalki oinarritu, ezin dela egin Jainkoa gabe (ez da esaten, baina barnebilki suposatzen isilik, moral absolutu bat nahi dela).<sup>159</sup> Aldiz, portaera mailan, beranduenik presokanpoan tolerante izaten ikasi du. Ongia, Jainkoan sinestunak hala sinesgabeak berdin egin lezakete, eta haren obra berdin da Jainkoaren obra.<sup>160</sup> Are, sinesgabearen humanismoan badago "jakinduria" (egia) bat, sinestunak begiraundu eta miretsi egin behar duena.<sup>161</sup>

Idea hauetan ere logikoki eboluzio bat itxaron zitekeen behar bada. Ez da halakorik nabaritzen. Inongo esplizitoena *Ene Sinestea*-n eta *Beñat adiskide*-an azaltzen dira hain zuzen pentsamenduok, Salaberryren azken fasean. Ez dugu horietako testuak arakatuz luzatuko. Piska bat paradoxala irudi dakiok irakurleari, hala ere, kristau fede errebelatuari Salaberryk ezagutzen diola eboluzio bat, historia, aldaketa (E5, 13-14), eta gizartearen eta moralaren fundamentazio razionalari nonbait ez. Baina horixe da giltza azken batean: Salaberryren arrazoimena denboragabekoa, eternala, ez historikoa da, Descartes-ena bezalaxe.<sup>162</sup> Salaberry filosofoaren arrazoimena (Egia, Ongia, Jainkoa) ezhistorikoak dira.

Bestalde, alabaina, Jainkoa misterioa omen da.<sup>163</sup> Zalantza gabe, Garrako edo Heletako Jainkoa hala da, fedekoa. Eta hala da Salaberry teologo eta otolariarentzat. Filosofiakoak misterioa ez luke haizu izan behar. Pentsamenduan dagoen eta egon daitekeen ideiarik "egiazkoena, argiena eta bereziena" dela Jainkoarena, esan zuen Descartes-ek; ez da, beraz,  $2+2=4$  baino misterioitsuago. Kant-entzat arrazoimen hutsaren Ideia erregulatzailea da, eta praktikorekin postulatu logikoa. Salaberry, ordea, fedetik filosofiara eta filosofiatik federa, aitortzara, naturaltasun guztiarekin pasa ohi da, ibilbide horietan ohitugabeari arazoak sortuz jarraitzeko.

Soziologoarentzat bai, balio du "nolako gizon, halako Jainko" (E5, 42), h. d., nolako kultura, halako Jainkoa, Xenofanes-ek jada aspaldi ohartua. Orduan ulertzen dugu horren fedeak historia izatea, behar izatea izan, gizonak historia badu.<sup>164</sup> Hala euskaldun fededunak Jainkoa "Laborari xaharra" izenda dezake, "auzo balu bezala"

(ES, 82) (ez "urrun baino urrunagoa"). Eta Salaberryk hemen, bere buruaz mintzatzea Jainkoaz mintzatzea dela, aitortzen du; Jainkoaz mintzo denean, bere buruaz mintzo dela. Izan ere, bera fedearen produktu bat da –"Ene sinestea xurgatu dut Uhaldeberriko Dominika amañoren esnearekin" (ik. ES, 42 eta hurr.)-, txiki-txikitatik bere nortasun osoa fedearekin oratua. Jaio eta bizl denez gero, berari denak fedea barneratu dio, naturalki "euskaldun fededun" da (ES, 68-69, 71-72). Hala sortetxeak: "burasoen, ahiden, auzoen bihotz azkar zabaletik sartu da sinestea ene bihotz ahul ttipitorat. Murruak ere bataiatuak dira giristinoen etxetan" (ES, 72); mintzatzen ikasteak: ordu berean sortu da "elerat eta federat" (ib.); inguruko gauzek eta jendeek: "orobat, batere ohartu gabe, ixil-ixila Jaungoikoak betetzen ditu haurren gogo-bihotzak, herriko jendeak eta gauzak ararteko" (ib.). Bere haurtzaroaren gozotasun guztia Jainkoaren gozotasuna da: "Aita-ametan nuen sinestea banuen Jainkoa baitan, ikasia ukaitea gatik zela Aita guziz amultsua. Bertzeen solasari beharria emanaz, gira gure buruari sortzen" (ib.). Bere gizontasuneko elorriean: "Gerlak finkatu dauzkit Heletan katiximan ikasiak. Sineste bera, ez hitzez, bainan gertakariez, xixela batez bezala, barnatu" (ES, 169). Sumarioki: Salaberryren gizon egitea eta fededun egitea bat izan da. Gero, bere gizon izatea, fededun izatea. Bera bere sinestea da; eta "ene sinestea, Euskal-Herri giristinoak urririk eman dautan sinestea" (ES, 42-43). Salaberry haurren esperientzi mundu guztia –ez abstraktuki: baizik etxea, herria, herriko jendea, Iturralde mendi kaskoa, Muane gaina, Baigurako bizkarra– Jainkoarekin lotua dago (ik. ES, 72). Bere munduko gauzak, jendeak, Jainkoaz mintzo zaizkio. Beti. "Ez dut dudarik ukan, ez Jaungoikoa baitan; ez Jesus Jauna, ez Izpiritu saindua baitan, ez Birjina saindua baitan", aitor dezake bere oroitzenetan (ES, 188). Hobeto ulertzen dugu horrela –esperientziaren espresio eta fedezko aitortza gisa-Jainkoa izatea gizon-emakumearen elkarloturaren zimendua gizon-emakumeekin nahiz gauzekin.<sup>165</sup>

### **Euskal fedea**

Laket zaio Salaberryri "Laborari xaharra"rena errepikatzea. Baina zein da egiaz euskaldunen –Salaberryren-Jainkoa?

"Haurrean beti eri izan naiz. Ez dakite osagarria dutenek haur eri ahularen zorigaitza. Bertzeak pleka, eta hura so. Bertzeak balonean,

eta hura eleka (...). Bortz urte nuzkeen, nunbeit-han, eritasunak ezarri ninduelarik, biziko dea? hilen dea? bilintzi-balantzan" (ES, 58-59).<sup>166</sup> Amak haur gaixoarekin zer ardura izango zuen, haurrak zer kuriak, zertako aipatu. Jaungoikoa, ikasi du, "Aita guziz amultsua" zuela (ES, 72), bere aita ez bezala... Uste dut, atentzioa ematen baitu, euskaldunen fedez diharduela, Salaberryk maizena ateratzen duen arazoa, jansenismoarena dela, ia beti salaketa horretatik babesten saiatzen bada ere. Berdin, Elizaz eta fedez diharduela, teo ala antropozentrismoaren arazoa du ia beti galdera fundamentalak, hau beraz Saint-Cyran eta Loiolarekin asoziatu ohi baitu berak. Esango litzateke, bere buruarekin borrokan bezala ari dela, euskal fedearen jansenismoa aitortu nahi ez eta ukatu ezin.

Salaberry, bere esanean, haur introbertitu bat izan da, "barnerat itzulia" (ES, 61), amestia (Ib.), "burua beti nunbeit alhan" (ES, 30), baina "denetan usnaka eta gogoetaka ibiltzeko zakur ihiztorra" (ES, 34). Hezkuntza debozizkoak izan du, seguruenik garai batean ohiko estua. Zahartzaroraino gogoratuko ditu egunoroko errezoak etxean.<sup>167</sup> Osasun handi gabekoa txikitari, gero estudiantetan ere, makal ibili da beti soldaduzkara arte (ES, 60, 94). Mutiko gaixo horren berezko fantasia eta jakinmina, entzundako istorioak, haren irudipenak eta beldurrak, suposatuta beharko ditugu tartean nahasiak, berak kontatzen duen txikitako ikuspen estraino bat esplikatzen. "Zer nukkeen? Bederatzi urteko hori. Ametsetan banoa Garrantziaren ondotik eta ziputik jalgitzen da gizon begitarte itsusi bat, arpegia irri maltzur batez gainerat eta bazterrerat zabaldua. Jalgitzen da jautsian, gerriraino altxatzen, eta berdin urerat itzultzen jautsian" (ES, 62).<sup>168</sup> Satiroaren batbateko agerpenak Garrantziaren osinean harritzen bagaitu, ez gutxiago Salaberryren azalpenak. Haurraren izuridipena (haren errealitateaz dudatzeko arrazoirik batere ez daukagu noski), ez ikusi edo entzundako ezereen, baina etorkizunaren "agerpen" bat bezala eta zentzu moralean interpretatzen digu berak, Jung-en psikologia analitikoaren eta arketipoen laguntzarekin antza, Ongiaren eta Gaizkiaren itxurekin: "zerautan jaidura onekin, nahasiak daudela jaidura gaixtoak, hur garbiarekin lohia" (Ib.). Garra inguruak, Jainkoari lotuak ziren bezala sentimenduan, Ongia eta Gaizkiaren eskenategiak haurraren fantasian.

1950ean, euskal karakterraren ezaugarri bat bezala erlijiositate sendoa aipatzen da: "Il aime à s'entendre rappeler les vérités fon-

cieres qui dessinent les points cardinaux de notre géographie morale. Il aime les entendre répéter avec une vigueur que les prophètes n'eussent pas désavoué. Peut-être, sa religion renferme-t-elle quelques résonances de l'austérité biblique, mais ne l'accusez pas de jansénisme"<sup>169</sup> Modan jartzen ari den sentimentalismo belaskari kontrajarriz, "sa spiritualité demeure encore une spiritualité de l'énergie", baieztatzen du.<sup>170</sup> 1956an herrietako misioak gogoratzen ditu: "après les fatigues du jour, dans les ténèbres de la nuit, présentent à chacun, le tableau pathétique de la destinée humaine. Le Basque aime à tressaillir, au su et au vu des ravages terribles du mal dans le monde. A son âme forte, il faut une vérité forte".<sup>171</sup> Jansenismoaren kritika edo karakterizaziotik berriro defendatzen du espreski.<sup>172</sup> 1964ean, Kontzilioarekin kristautasuna liberalagoa izaten hasia da, Teilhard-ekin enplegatzen da bera, ez da urruti euskal fedean jansenismoaren onarpen batetik. Agian argigarria da aitortza hau Garrako zipuan ikuskari bat izan duen mutikoarentzat ere: "Pour tout Basque, l'expérience du péché est l'expérience première à partir de laquelle il s'ouvre à l'expérience de la grâce".<sup>173</sup> Honela derizkio orain euskaldunari buruz, existentzialismoaren ez maitaleak: "Un existentialisme informulé vibre dans son esprit".<sup>174</sup> Beti ere gaitzeskor darral Duvergier de Haurraania d'Étcheverryrekin, baina onartzen zaio, "(il) avait puisé, dans la gravité euskarienne, le sens du péché qui devait pourrir chez lui en noir pessimisme".<sup>175</sup> Aita Pierre Lhande -jansenismoaren kritikaren abiatzailea- gaitzesten da, hala ere ("il céda un jour à la mauvaise humeur").<sup>176</sup> 1978an, azkenik, ez zaio arrazoi eman nahi Lhanderi,<sup>177</sup> baina ezagutzen da: "Orai arte, aitor dezagun Euskaldunak bizi izan girela hurbilago Duvergier de Hauranne aitasotik ezin-ez eta Iñaki Loiola arbasotik. Duvergier de Haurannek ditu aizkorastatu gure aurpegia kanporat, gure sinestea barnerat" (ES, 82).

Salaberryk berak, pertsonalki, ez dirudi deus jansenista. Festak (bidalek eta), esango genuke bere argudio batekin, inportantzia gehiegi du haren bizitza eta fedean.<sup>178</sup> Euskaldun-fededun sortu gisa barne barnagoan zerbait jansenista izan bada apika, bere eboluzioan jansenismoaren ihesi ibili da. Eta zerbait sanfrantziskotarra du -behin baino gehiagotan aipatu izan du "Anaia Eguzkiaren kanta"- bere Jainkoa eta natura bateratuaren ikusmoldeak. Honela ikusi du bere Meza Berri egunez Heletan mundua: "Agorrilaren [abuztua]

erdia, udaren betea, alegantziaren osoa! Jaungoikoaren aintzinean, auresku dantzan ari arbolak, auresku dantzan ari mendiak, auresku dantzan ari ibaiak, zero urdin kaskoan auresku dantzan ari iguzkia. Eta bere xilo kafiratik auresku dantzari beha iturri-mikoak" (E5, 102).

## GIZON-EMAKUMEA

Salaberry -bidaiatu ere gustora egin dena-<sup>179</sup> hagitz interesatu izan da beti jendeaz, usadioez, jendearen bizimoduaz, patuaz. Nolanahi, nolanahikoa, andre-gizona balio begiragarria da beti. (Gizaki biblikoa Jainkoaren manifestazioa munduan da). *Omenaldia-n*, J. B. Dirassar-ek "jendetasunaz duzun arrangura guziz handia" nabarmendu du harengan. "Jendetasunaren grina hori hazten duzu, nahi baituzu gizonari beti Zu errana izan zaion. Gizona ikusten duzu beti ahal bezen gora, eta ez duzu nahi apaldua izan dadin. Gizona ikusten duzu beti xutik, eta ez herrestan".<sup>180</sup> Liburuska horretan bertan irakur genezake horren egiaztapena, galdeketa bati Salaberryren erantzunetan: "Gizon hitzak badu euskaraz indar bat haundia, bertez asko hizkuntzetan ez duen indarra. Gizona ez da zerbeit, bainan norbeit. Gizon dena ez da emaiten belauniko mundu huntako jauneriaren oinetan. Ez da haren aintzinean emaiten buru-has. Ez du kentzen xapela Jainkoaren aintzinean baizik".<sup>181</sup>

Descartes eta kartesiarren batzuk aparte bederen, filosofia frantsesa ez da izan espekulazio metafisikoen zalea. Montaignez gero, ordea, filosofia frantsesaren iker eta gogoetagai nagusia gizakia da, Ernazimentuari segida emanez (Descartes eten bat da Ernazimentuarekin). Moderniaren hastapenean "la vraie science et le vrai étude de l'homme c'est l'homme" sententziatu du Charron-ek (1601). Gizakia ez da noski filosofia frantsesarentzat bakarrik gai nagusia. Berdin esango du XVIII. mendean Pope ilustratu ingelesak: "the proper study of mankind is man". Eta Lessing ilustratu alemanak: "gizakiaren jardunkizun nobleena gizakia da" ("die edelste Beschäftigung des Menschen ist der Mensch"). Filosofia guztia antropologian laburbiltzen zuen Königsberg-eko Maisua aipatuz jarraitu ahal izango genuke. Edo Goethe-ren *Hautuzko kidetasunetan* (II, 7) Ottilie-ren egunkariko azken hitzok, maiz aipatuak: "Gizadiaren zinezko estudioa gizakia da" ("... das eigentliche Studium der Menschheit ist

der Mensch"). Sokrates ez dugu aipatuko, maiz aipatu duena Salaberryk berak. Baina badago gizakiaren estudioko tradizio frantses nahiko espezifikoa bat, moralista handietan mamitu dena, bai pentsamendu bezala eta bai estilo -kasi genero- literario bezala: Montaigne, La Rochefoucauld, Vauvenargues, La Bruyère, Chamfort, Rivarol (hau hizkuntza frantsesaren apologista olinpikoa orobat), Montignac-eko Joubert, Maine de Biran Bergerac-ekoa, Alain XX. mendean. Salaberry hauen tradizioan dago, nik uste, eta hauetako batzuen estilo aforistikoa imitatzen duela ere, esango nuke, esaerak moztuz eta bihurrituz, sententzia modura estutuz, pentsamendua trinkotzeko adina korapilatzeke balio duena batzutan.

"Ihauteriaz bezala, maska eskoil bat dauka gizonak begitartean. Ken maska" (ES, 117). Zer da andre-gizona? Galdera hau zentrala da Salaberryren gogoeta guztian. Zuzenean planteatua ez dagoenean ere, bere interes eta ikusmoldeen ardatza hori du; horrek erabakitzen ditu filosofoen bere balioespenak (Marx-ena, Sartre-na, etc.). Gizakia ez da zerbait, norbait da, izaten da bere esaera. Helburu bat da, eginkizun bat. Erronka bat. Andre-gizon konkretua historiaren, garaiaren, herriaren, etxearen, erlijioaren sintesi eta produktua da. Misterioa. "(...) Ohartu naiz, aldi guziz, gizonaren bizia dela antzerki bat, askotan lazgarria, askotan irringarria, askotan goxagarria, beti miresgarria" (ES, 42). Azken batean andre-gizonaren Salaberryren kontzeptua, haren fedea da, Jainkoarena bezalaxe. Gizakia, Jainkoaren haurra, sakratua da. Gerrako eta Stalageko esperientziak berretsi eta finkatu duten fedea.

"Gerlak finkatu dauzkit Heletan katiximan ikasiak. Sineste bera, ez hitzez, bainan gertakariez, xixela batez bezala, barnatu.

Urriki izan behar dela gosea jasaiten duen jendeaz, ala Frantziar, ala Alemaniar, ala Afrikan, ala Asian. Goseak desegiten duela gizona. Gizonetik egiten hatsdun itzal bat.

Ez dela behar baliatu bertzeaz, xurgatu haren izerdia, ez balitz bezala gizona, bainan indartsu laneko besoa. Eta hori nun-nahikoa izan dadin langilea. Izan dadin xuria ala beltza.

Bi bekatu horiek haundi. Bada bat haundiagoa. Gizonaren akulatzea hil dezan gizona. Hisiaren kitzikatzea [nazionalismoa]" (ES, 169-170).

Presokanpoak lezio bera leziatu dio: "Nortasuna, Askatasuna,

Adixkidetasuna, hiru hitz horiekin egina da, gizonak gizonen daukan fidantzia. Nortasuna, hura gabe deus ez baita sortzen. Askatasuna, hura gabe deus ez baita bizitzen. Adixkidetasuna, hura gabe deus ez baita zohitzen" (ES, 151-152). Aforismo hau *Omenaldia*-n, Salaberriren pentsamendu funtsean teologikoarekin adosago, beste aldaki honetan aipatzen da: "Jainkotasuna, Askatasuna, Nortasuna, hiru pilar hoién gainean dago Jarririk Jendetasuna".<sup>182</sup>

Salaberriy -Stalag-eko Unibertsitatean soziologia irakatsi duenak- zer den gizon-emakumea, nola ikusten duen, hona hemen sei ohar, hurbilketa gisa:

- 1.- Jendea, pertsona, denborak egiten du: tradizioak, historiak.<sup>183</sup> Gizakiaren berezitasuna da -zerki materialen eta abereen aldean-denborazkotasuna.<sup>184</sup> Iragana gure orainaren parte da. Hala, Beñat euskaldun gazteak 5019 urte ditu: bere-bereak hemeretzi eta euskaldunarenak 5000.<sup>185</sup> Iraganari izana zor zaio eta esker ona zor zaio. "Gizon eskualdunak badu zerbeit onik. Ezagutzen du, dituen guziak zor dituela, denbora nasaiari; denbora izan dela, haren ohako bazterrean, emaintzat estali duen aingerua. Bera izendatzen da Eskualduna, edo solas eskuaraz orhatu gizona. Bera baino gorago ezartzen du denborak ekarri Eskuara. Ukan ontasuna ez du arnegatzen. Ukana, harentzat ohore. Ukana, harentzat, izena".<sup>186</sup> Iragana egitekoa ere bihurtzen da: "Arbasoetatik ukana, iker-zak, hiretzeko, hiretzat zabaltzeko, zabal-zak aintzinatezko", aipatzen du behin (autorea izendatu gabe eta ohi duen libertatez adaptaturik) Goetheren esaldia,<sup>187</sup> beste leku batean Pindaro eta Nietzsche aipatu dituen bezala (ES, 173). "Denborak, bere harat-hunatetan, errebelatzen du gizonaren gogo".<sup>188</sup>
- 2.- Bere garaiak egiten du andre-gizona, Irulegiko ardoaren kerua bezala (ES, 5). "Eremuan bezain barna erroztatua da gizona bere denboran eta bere aretan, edo hobeki, bere denborako aretan. Bi zango baditu gizonak, bat atxikitzeko tente eremuan, bertzea begiratzeko tente denboran. Ez ditake ibil, ez ditake xutik egon, zango bat baizik ez badu, atxik dezan sarturik ala eremuan, ala denboran, ala eremuko, ala denborako aretan" (ES, 5).<sup>189</sup>
- 3.- Bere herriak egiten du andre-gizona. Andre-gizonek herria bezala, herriak andre-gizonak: "Ezen gizonek oratzen badute herria,



herriak, bere aldetik, oratzen du gizona. Gizonak egiten duela herria, egia handia. Herriak egiten duela gizona, egia: bi egletarik haundiena" (ES, 43). "Bera ohartu gabe, hazten du haurraren gorputza esneak; bera ohartu gabe, hazten ditu haurraren gogo-bihotzak kantuarak, eta kantuari esker, herriak" (ES, 73). Salaberryk maiz gogoratu eta azpimarratu duena da hori. "Herriak egiten du gizona. Gizonak begiratuko du betikotz bere izaitean, sor-tokiaren eta sort-urtearen hatza. Sor-tokiaren eta sort-urtearen leihotik sartzen da herria gizonaren izaite barnerat" (ib., 74).<sup>190</sup> Gerrak bere fedean gizon-emakumean nola sendotu zuen, gogoratzen duelarik, fede honetan maisurik hobereena herria izan duela, aitortzen du: "Ez nuen katiximarat joaiterik, katiximak erakutsi, gerlak barnatu erakaspenaren ikas-teko. Aski nuen beharri emaita, gazteek herri batetarat heltzearekin eman jendetasunezko kantuari. Garbitzen du bihotza razizmotik, aiherkundetik, erdeinutik, bertzeen apaltze eta zapaltzetik... *Agur Jaunak, jaunak agur, / Agur t'ardi... / Jaungoikoak eginak gire, / Zuek eta bai gu ere*" (ES, 171).

- 4.- Etxeak egiten du gizon-emakumea. "Gizonak egiten du etxea, bainan etxeak egiten du gizona. Etxeak emaiten dio gizonari, gizon izaiteko behar duen axola, arrangura, laneko karra. Nolako xori, halako ohantze eta nolako ohantze, halako xori" (ES, 32).
- 5.- Etxeak, herriak emaiten diote andre-gizonari fedea. "Herria, haur ttipiari alzitotara bat bihi ekarriko dion ama bihotzduna. Bihien artean, fedea hazia" (ES, 45). Eta fedea egiten du gizakia.
- 6.- Jainkoak egin du andre-gizona. Jainkoaren haurra da.

Bere testu goiztiarretako batean, Salaberryk gizon-emakumeari buruzko filosofia batzuk errepasatzen ditu, kristautasuna dela, konkluditzeko, haren balio gorena aitortzen eta gizartean ziurtatzen duena:

"Chrétien, vous devez vous souvenir que l'amour est vie de Dieu, et vie des hommes et que celui qui se fige, implacable et buté, sort de la vie humaine et divine. La haine est païenne; elle est le châtement de ceux qui ont renié Dieu; le nôtre, chaque fois que prenant conseil de notre passion, nous nous détachons de notre Père miséricordieux. Alors, joyeux de débrider nos instincts, nous répétons peut-être: Enfin, je suis libre! «l'homme est

un dieu pour l'homme» (Feuerbach). Mais il nous suffit de très peu de temps pour nous apercevoir que dans cette tempête de désirs affolés, selon un mot également illustre: «l'homme est un loup pour l'homme» (Hobbes), et que ces deux formules qui semblaient opposées, en réalité solidaires, se succèdent, se remplacent, se substituent et forment sans doute l'équation de l'orgueil humain, mais aussi l'équation sanglante de nos douleurs et de notre malédiction.

Tous enfants d'un même Dieu, nous devons vivre dans le pardon et la paix, opposant à ces cruelles maximes, la devise du sage antique: «L'homme est un ami de l'homme» (Aristote); un chrétien corrigera: «L'homme est un frère de l'homme».<sup>191</sup>

Kristautasuna -Jainkoa- galdurik, gizatasuna galtzen da berehala, Salaberryren esanean. Hau haren gizakiaren gogoetan konstante bat da. 1950ean honela zioen, filosofia modernoarekin kritiko: "Le mythe de l'homme contient le ferment de sa propre destruction. Cet humanisme rogné s'est révélé le plus perniciosus des attentats contre l'homme. Un crime et qui tue. «Dieu est mort», hurlait de joie Zarathoustra. Non, Dieu est toujours vivant, mais l'homme, comme sur les toiles de Picasso, gît dispersé en tous sens, pitoyable victime. Il n'est plus un sujet; il n'est plus qu'un objet. C'est lui qui est désarticulé, c'est lui qui est cassé".<sup>192</sup> Eta 1981ean "gure Jaungoikoaren alderako fedea baita kordokatu, gure gizonaren alderako sinestea zaikiguk malapartatu", idatzi dio Beñati.<sup>193</sup>

Gizon-emakumeaz Salaberry ez da filosofiko-teologikoki bakarrik interesatu. Soziologikoki, antropologikoki, interesatu da orobat.<sup>194</sup> Psikologikoki<sup>195</sup>. Herriez eta historiaz interesatu da. Egunoroko andre-gizonaren bizitzaz interesatu da,<sup>196</sup> haren heriotzaz.<sup>197</sup> Eta izan du zaletasun bitxi bat ere, bitxia baino arriskutsuagoa agian: fisioomiaren bidetik jendearen barneratzea alegia, andre-gizonak beren sekretuenean ezagutu ahal zituelako ustean bere zolitasunarekin. Salaberryk ez du nahi jendearen irudi edo itxuran gelditu. Jendea barrutik ezagutu nahi du. "Ez dut gordeko -idatzi du berak-, telebixtan agertzen delarik politika gizon zonbeit, egoiten nitzaiola haren begitarte zabalduari hurbiletik beha eta beha, begiak akituak, uste baitut, lehen aldian, lehen bizpahiru minutetan, edozoinetik uzten duela jalgitzerat barneko xedea, eta hori begitarteko tindu eta ele jukutria guzieren artetik" (ES, 7).<sup>198</sup>

Dena den, gizakia, bere fisionomiak erakusten duena baino, gehiago da. Gizakia zer den zinez barnatzeko, hiru mallatan hartu eta gogoetatu behar da hura. "Hiru irakurtze egin ditazke gizonaren jiteaz. Hiru mailen arabera irakur ditake gizonaren jitea. Ixtorio egileak irakurtzen ditu kanpoko obrak, gerlak, auziak, haundi-maundien zalapartak eta aberekeriak. Psikologia egileak irakurtzen ditu barneko xedeak, ikusten borroka ari ongia eta gaizkia, erakusten gerlari basa bezperan egona dela haur eriaren ohe-aitzinean, gau guzia, egiazko aita. Teologia egileak irakurtzen du Jaungoikoaren amodioa dela gizonaren erroa (...). Hiru irakurtze, hiru mail, hiru begi. Eta hargatik hiru solas (...). Ez dute batek bertzea ordaintzen bainan batek bertzea lauzkatzen" (ES, 117-118).

## Oharrak

(1) Badu bere justifikazioa: "L'onomatopée est la figure de rhétorique préférée pas les Basques: *itzuli da briu-brau*, il s'est retourné tout d'une piède", ik. "L'Aliénation basque", *Gure Herria* 5 (1967), 273.

(2) Baina "gaizkia"rekin (hegoaldetarrak "behar edo nahi denaren edo egoki denaren kontra"ria, edo "lege moralaren, bertutearen, ongijaren aurkako dena" ulertu nahi badizu (ik. SARASOLA, I., *Euskal Hiztegia*, Kutxa Fundazioa 1996), ezingo dizu ezer ulertu! Salaberry irakurtzeko (ez Salaberry bakarrik) iparraldeko euskararen hiztegi hobeak behar ditugu, berriak.

(3) SALABERRY, E., "Henri Bergson", in: *Jakin Taldearen ardurapean, Filosofiaren Kondaira I*, Arantzazu 1965, 103.

(4) Beharbada moralista horiekin ezin zuelako bateratu, eskapatu zalo: "Ez dezagun utz bakarrik, Axular hamaseigarreneko [sic!] mende kaskoan galdua" (aip. tok.).

(5) lb., 102.

(6) lb., 101.

(7) lb., 103.

(8) Berba batzuen doitasun edo egokitasunaz beti zalantzak gelditzen dira: "gogolari" (filosofo), "zuhurtzia" (filosofia, beharbada "sagesse" zehazkiago). Edo are: "transformisme" edo bestekuntza, "existentialistes" edo izaitealitzak, "humanistes" edo gizonlariak, etab. Nolanahi ere, terminologian bezala sintaxian, euskara teknikoki zalutzeko Salaberryk ahalegin handi bat egin du, ukaezina, ikerketa baten aiduru dagoena. Filosofian hainbeste behar izaten den jarraipenaren, ondoriapenaren ideia adierazteko, barietate

hau aurki daiteke lerro gutxitan, "Gizonaren ezin geldia" artikuluan, *Jakin* 21 (1966) 85-96: jalgi, aldakatu, jautsi, jauzarazi, eho.

(9) Ik., "L'Aliénation basque", loc. cit., 273. *Ene Sinestea. Iragan biziarri gibeletik beha* [ES hemendik aurrera, testuaren barruan alpa dadinean], 1978, 189. Etienne Salaberry euskalzaleari "Eskualzaleen Biltzarrak" eskaini OMENALDIA, Baiona 1980 [Omenaldia hemendik aurrera], 69.

(10) INTXAUSTI, J., *Iraultzaren hildotik*, *Jakin*, Arantzazu 1972. Salaberryren aktibitatearen garaiko Elizaz Iparraldean, Ikerketa bat uztezina, ELGOYHEN, M., *Le clergé du Diocèse de Bayonne face à la question basque 1964-1998*, Toulouse 2001.

(11) "Liberté, Égalité, Fraternité, loin de les repudier, ces mots sublimes, le christianisme les revendique comme son ouvrage, comme sa création", Monsignore Parisien-en hitzak, ik. INTXAUSTI, J., loc. cit., 22.

(12) Salaberryk bere memorietan gogoratzen du, nola Seminarioko teologia estudioetan (1928-1929 aldera, hortaz) Theas Zuzen-legeko katedratikoak "eros-arazi eta irakur-arazi zaukun «Rerum Novarum» Leon hama-hirugarrenaren gutuna. Hartan Aita sailduak erakusten dauku ez duela izan behar ekonomiaren zerbitzari gizonak, bainan gizonaren zerbitzuko ekonomiak. Ekonomiaren helburu gizona. Tresna ikaragarrien artetik ere gizona gizon. Desberdinkeriak zikintzen du mundua. Berdinu behar desberdinkeriak munduan", ik. *Ene Sinestea*, loc. cit., 97-98. "Hogoita-hamar urte haietan agertua, Rerum Novarum gutuna ez zen oraino biziki ezagutua", gehitzen du.

(13) Salaberryk: "«Burdina eta sua herriaren biltzaille», zion Bismarck aleman minixtroak. Burdinak eta suak deslotu dute Hego-Euskal-Herria Espainiatik. Burdinak eta suak lotu dute Ipar-Euskal-Herria Frantziari. Bainan ene gizamendearantzat jin dira, gogoetan egiteko, gerlako korraleak. Desertua izan da juduentzat, korraleak izan dira guretzat", ik. *Ene Sinestea*, loc. cit., 174.

(14) Salaberryk berak seinatzen du hori, aski berandu ohartua bezala aipatuz: "Denborak iragan behar ohartzeko erreboluzioneko solas ederren gibelean gorderik zagola Frantziako oilar, eremuz eta ontasunez gose-hamikatua, komunizmoaren gibelean dagon bezala Rusiako otso zigante sekulan ez asea", *Ene Sinestea*, loc. cit., 40.

(15) Bitxitasunerainoko oharra, nola jaiotzako urteak, ardoarena bezala, inoren alurria markatzen duen ("erradazu nolakoak diren zure arak, eta erranen dautzut zoin den zure sorturtea"), ik. *Ene Sinestea*, loc. cit., 5.

(16) "Hemeretzigarren mendea, mende luzea. Sortua zen, hemezortzigarren mendea hil gabe, orduko Enziklopedizta jakintsunen lanetarik. Oraino bizi zen mila bederatzia-ehun eta hogoi eta bederatzian, hogoigarren mendea ttarrotua zelarik. Orduko jendea jakitateaz lilluratu. Hamalauko gerlak

eman zion ustekeria horri aizkora-ukaldi bat gaitza, bainan ez moztu lepoa", in *Ene Sinestea*, loc. cit., 103-104.

(17) *Omenaldia*, loc. cit., 83: "Hasi dira bertsulari batzu, ixtorio-mixterio iluzin kondatzen (...). Gauza bat dute ahantzi: ez direla gehiago bertsulari".

(18) *Ene Sinestea*, loc. cit., 186.

(19) Ik., orobat, "Mendeko bi zauriak", in: *Gure Herria*, 6, 352 or. (1974), 336: "Teologo pika buru batzu (ez dira holakoak eskas orainko egunean; ni nago ez daukenez urguluak jaten eta hersitzen burua...), beraz delako teologoak ari dira tturruttutu baizik eta apezak ez dezakeela meza erran elizan bakarrik, kadera hutsen aintzinean", etab.

(20) "Henri Bergson", loc. cit., 107.

(21) "Le XIXe siècle représente le stade de conquête des richesses matérielles de la terre (...). Le XXe siècle est passé de l'exploitation des virtualités cosmiques à l'exploitation des virtualités psychologiques. Si le XIXe siècle, d'une main cupide, a fouillé les entrailles de la terre, le XXe siècle, d'une main féroce, a fouillé les entrailles de l'homme. Une même volonté de puissance s'est donné libre carrière sous deux enseignes", ik. "L'Homme Basque. Essai de Caractérologie Euskarienne", Baiona 1950, 6-7.

(22) "La Fête dans l'Âme Basque", 1956, 40. "Nous nous disons les fils d'Athènes, de Rome et de Jérusalem, alors que ce triple héritage, en le pervertissant, nous l'avons renié" (ib., 40-41).

(23) "Mais Athènes connut la puissance séductrice des mythes (...). Ce contrepois disparu, il ne resta de l'intelligence claire et distincte qu'une logique, voire une sophistique, s'enchantant elle-même de sa subtilité à saisir les nuances, pour distinguer et séparer à l'infini, ce qui dans le réel demeurerait continu" (ib., 40). Zientziaren kritika honetan Bergson-en oihartzun bat sumatzen da.

(24) ib., 40.

(25) "L'Homme Basque", loc. cit., 7. Mindszenty Kardinala, Hungariako Elizako Primas, 1949an komunistek, auzi politiko eskandalagarri batean hark bere erru politikoa jendaurrean aitorrarazi ostean ("garun garbiketaren" protopotzat hartuko da kasua), traizio goiagatik kartzelara bizi osoarako kondenatua. 1956ko aitxamendu herritarrak askatuko du. Auzi sonatua izan zen eta Salaberryk 1981ean hura gogoratzen jarraitzen du, ik. *Beñat adiskidea agurl*, Baiona 1981, 53.

(26) "Sukarra dena gizonaren gorputzari, ohiduren hastigoa ditake mendeari", ik. "Mendeko bi zauriak", loc. cit., 335.

(27) "Gizonaren ezin geldia", in: *Jakin* 21 (1966) 90.

(28) "Mendeko bi zauriak", loc. cit., 336.

(29) lb., 337: "Ez goseak hiltzeko, ez ihizi basek muturraren puntan ibiltzeko, ez nunbeitikako gizonak kalitzeko, elgar laguntzeko, elgar goxatzeko, elgarrekin kantuz eta dantzan alegeratzeko, borxatua zen gizona gizonarekin uztartzerat".

(30) lb.

(31) lk., orobat, 349: "lantegiak egin du hiria".

(32) lb., 339.

(33) "Jeanne d'Arc-en banderaria ere zen, diotenaz, eskualduna" – ez baikenuen besterik behar! (lb., 339). "Hor dituzu, mendetik menderat, itsas bazterreko marinel balea hatxemalleak, behar bada hunki baitute Lur-Berria; hor munduaren ezagutzaz gose diren jaunak: Cristophe Colomb-ek, ondoan zuen Juan de Lakotza, Magellan-ek, Juan Sebastian Elkano; hor Amerika usmatu eta haztatu nahi, buru beroak: Garay-ek alxatuko du Buenos Ayres, Iralak Asuncion, Zabalak Montevideo, Legazpiak Manille" (lb., 340).

(34) "Portugalek beretu ditu eremuak Ameriketan, Afrikan, Asian; Espainiak Hego-Ameriketan; Frantziak Afrikan, Asian; Angleterrak Ameriketan, Afrikan, Indietan; Holandiak Ozeanian... Horiek guziak atzo. Horiek guziak, egun, Bazkorik ezagutuko ez duten hil errauts bilakatuak. Egun Espainia gelditzen da Sevillan; Frantzia Marseillan; Angleterra Londresen; Holandia La Hayen; laster Portugale geldituko da Lisboan" (lb.).

(35) lb., 340.

(36) lb., 348. Aro teknikoan bizi garena, Salaberryk askotarako erabilliko duen arrazola da: gogoen berritzearen alde (*Beñat adiskidea*, loc. cit., 36; orobat "Mendeko bi zauriak", loc. cit., 348), nazionalismoaren kritikarako, Europako batasunaren alde (lb., 32-33; lk. baita ere "L'Homme basque", loc. cit., 21-22), etab.

(37) lb., 343. Erakusteko zientziak nola gizona harrotzen duen, bereziki gaztea, bere esperientzia pertsonala kontatzen du, Seminarioan pasatako krisia: "Hogoi-eta bizpa hirur urte nuzkeen. Apez egiten ari Baionako seminarioan. Hau emelten zautan gogorat urgulua izena duen debruak: «Zer behar duk apez eginik? Apezak berzek aurkitu egiak ditik Jainkoaritzen. Ez duka hobe egia ezin argiratzuz ari direnen lerroan sartzea?»" (lb., 344-345). lk. *Ene Sinestea*, loc. cit., 184: "(...) Semenari haundian sartua, apez egitea uzter nue[n], ohartzearekin Eliza ez zela gauza berrien aurkitzeko egina, eta nik gazte guziek bezala aurkitzailen lerroan jarri nahi".

(38) "Mendeko bi zauriak", loc. cit., 343.

(39) lb., 346. "Jakintasuna bere indar osoan zitakeen hemeretzigarreneko mende bururatzean".

(40) lb., 346.

(41) lb.

(42) lb., 346-347.

(43) "Hasi konduen egiten. Ohartu ari direla munduko ontasunen, kliski-klaska iresten, bere ondokoez axola haundirik gabe; ohartu heien industriak ari dituela bazterrak zikinkeriaz galkatzen. Orai arte gizonaren bizia ari luzatzen; orai hasi laburtzen[?]" (lb., 347).

(44) lb., 347. Hala errepikatzen da in *Beñat adiskidea*, loc. cit., 50: "Erran nezakek gure tresna-aroaren haste-hasteen dela 19. mendea; 19. mendearekin ideki dela denbora berri bat, handik ez baigira gehiago jalgiko, ez badugu gure errokeriaz gerla pizturik xintxikatzen, orduan egin baiginezake jauzi bat gaitza gibelera, tresna aitzineko gizaldietarat".

(45) "Mendeko bi zauriak", loc. cit., 347.

(46) lb.

(47) Irakurle soilarentzat aski ulergaizkiro, 1974ean lehen aldiz haute-mana dramatismo ilun horretan! Salaberryk sentimentuan bere burua, bate-re maite ez zuen Sartre-ri, hurbiltzen dion pasarte bakana da hau. (Sartre-ren alpuak bere asmoetarako erabili, erabiltzen dituela, ez dago esan beharrik, filosofo askorekin ohi duen legez). Posible da, ez dakit, garai honetako ekoizpen literarioaren interpretaziorako, bere momentu biografi-koak argiren bat ematea. Orobat "Hiru pindarreko eratzuna" tragikoa 1975ean emana da argitara.

(48) Tresnaren alde hala kontra, lk. "Henri Bergson", loc. cit., 133-134; *Ene Sinestea*, loc. cit., 50.

(49) lk. *Beñat adiskidea*, loc. cit., 50.

(50) lb.

(51) *Ene Sinestea*, loc. cit., 116.

(52) lb., 104.

(53) *Beñat adiskidea*, loc. cit., 50.

(54) *Ene Sinestea*, loc. cit., 8.

(55) lb., 10.

(56) lb., 118-119: "1935ean Bruxelles-en naiz. Bada «Exposition» edo Munduko Erakusketa, eta haren karietarat, bertzeak bertze, erakasien biltzar eta biologisten biltzar (...). Biologistek, medikuek ageri Hitler-en erakaspe-netarik ez zirela urrun (...). Ez da oilarrik gabe sortu xittoa, Hitler, ilunbetako jauna!" lk. orobat "Mendeko bi zauriak", loc. cit., 344: "Hitler-en sinestea razismoa. Omen eta omen jakintasuna haren zimendu gaitza (...). Marx-en sinestea, klasen arteko gerla. Omen eta omen jakintasuna haren betiereko zimendu gotorra".

(57) *Beñat adiskidea*, loc. cit., 50.

(58) *Ene Sinestea*, loc. cit., 10.

(59) lk., lb., 9-10.

(60) "Du régionalisme à l'internationalisme", in *Gure Herria* (1951 azaro-abendua 371-377 orr.; 1952 martxo-apirila/ostaro-ekaina; 85-92, 135-146 orr.) 372 orr.

(61) lb., 375.

(62) lb., 372.

(63) Aldizkaria debekatu izanik, "Jakin taldeak" 1962an filosofiaren historia bat elkarlanean egiteari ekin zion (parte bat hor egin lanetarik 1965ean argitara zen: artean Salaberryren kolaborazioa "Henri Bergson"); 1963an Europa izan zen langaia, Salaberryk berriro "Europa, gure herria" aurkeztu zuen (1965ean argitaratua orobat). Profesorea ez zen herabe hogelurte inguruko estudianteen mailan jarri eta haien esanera lan egiteko.

(64) *Beñat adiskidea*, loc. cit., 14: "Bizi ninduan arrunt xori-buru bilakatu euskararen alderat, eta xoriaren buru-fuina mikoa frantses ikas-etxeak jana, noiz eta ere herritik urrun gerlari gisa Alemanian preso sakatua hartu baininduen herriaren eta herriko mintzairaren alderako sukarraren sukarrak".

(65) "Zer da eskualdun izaitea?", in: *Gure Herria* 3(1937) 198.

(66) lb., 196.

(67) lb., 197.

(68) lb.

(69) lb.

(70) lb., 194.

(71) lk., *Omenaldia*, loc. cit., 47.

(72) Salaberryren irudiko, euskaldunarentzat harrizko tresnak eta lur eta baso lana jatorra edo naturala da, nonbait, metalen lana ez, argumentu etimologiko batekin frogatu nahi duenez: "Le Basque est davantage familier avec le bois ou la pierre qu'avec le fer. Le forgeron, *agotza*, est souvent *arrotza*, ou étranger", "L'Allénation basque", loc. cit., 280. "Eman lezake gizon eskualduna berantegi sartu zela burdin horiaren adinean. Harrian trebe zagon, gizon eskualduna (...). Burdin langilea aldiz, deitzen dugu Eskual-Herrian, *agotza*, *arrotza*, ageri kanpotik jina dela, ez dela herri lurretik jalgi arbola", "Gizonaren ezin geldia", loc. cit., 91.

(73) lk. Salaberryren testuak Arizmendiarrietaren eta kooperatibismo arizmenditarren gorazarrez, in "L'Allénation basque", loc. cit., 281 eta hurr.

(74) "Zer da eskualdun izaitea?", loc. cit., 195.

(75) lb.

(76) lb., 194.



(77) "La Pelote. Introduction à la vie spirituelle", in: *Gure Herria* (1937) 228.

(78) lb., 230.

(79) lb., 234.

(80) lb., 229.

(81) lb., 233.

(82) lb.

(83) "Zer da eskualdun izaitea?", loc. cit., 198-199.

(84) Ik. *Ene Sinestea*, 42 eta hur., 68 eta hurr., *Beñat*, 69 eta hurr.

(85) lb., 198. Hainbat alpaldiren artean, hona pitxi bat, in "Le Pédagogue et le Commissaire", loc. cit., 9: "Il n'y aura pas d'homme basque, s'il n'y a pas de prêtre basque".

(86) Are, "euskaldun fededun" postura EAJ-PNV Alderdiarekin lotuz, antza: "Mundik jalgiak, norat eta noraino behar ginukeen heldu, Sabino de Arana Goiri, Euskadiren profetak, erakutsi zaukun hitz-hautua betikotz bihotzetan sartuz: «Jaungoikoa eta lege zaharra». Gauden gu. Gureak gure", in *Omenaldia*, loc. cit., 95. ["Gureak gure" esaldiaz -Oxobirena- ik. *Beñat adiskidea*, loc. cit., 57-58. Arana Goiriren goiburua jada 1956an, in "La Fête", loc. cit., 23].

(87) "L'Homme Basque", loc. cit., 5.

(88) lb., 5-6.

(89) "Ene mintzaldia nuen aste guziz soziologiaz", *Ene Sinestea*, loc. cit., 151. Hemen dioenez, "frango mintzaldi ere egin ditut Euskal-Herriaz, soziologiaren epea balliatuz". Beraz, euskal galetan aski interesatua eta jantzixea egon behar zuela jada gerra aurrean, pentsa liteke.

(90) "Du régionalisme à l'internationalisme", loc. cit., 137. Ikus orobat *Ene Sinestea*, loc. cit., 152: "Hor duzu froga, daut ateratzen Kowalevsky adixkideak, Marx ez dela xuxen ari. Gizonek ez dute xapelean, langintzaren hatza, bainan bai aberriaren behatza".

(91) "L'Homme Basque", loc. cit., 6.

(92) Stalag: "Stammliager"en laburdura; *Stammliager*, kanpo edo kanpamendu finkoa (gerrako presoentzat), preso militarren barneleku arruntak, ofizialen -*Offizierslager*: ik. E5, 144, "Aintzindariak bilduak ziren «Ofilag» deitu korraletarat"- eta hastapenean nor nora banaketarako "Dulag" -*Durchgangsliager*- iragaitzeko kanpoen alboan. 19 Stalag egon ziren, denak Reicharen ekialdeko muga inguruetan.

(93) Baina berak abisatu du, "il y a plusieurs manières d'être thomiste", ik. "Un Maître de la pensée", *Gure Herria* (1963ko uztaila, 5-20 orr.).

(94) "Egiatik bakotxak hartzen du, bere jitearen arabera, ditare baten heina", ik. *Ene Sinestea*, loc. cit., 11.

(95) "Mendeko bi zauriak", loc. cit., 351.

(96) "Le Pédagogue et le Commissaire", Ed. Eskual-Herria, Bayonne 1951, 5.

(97) Ik. "Du régionalisme à l'Internationalisme", loc. cit., 139: "Si la petite patrie représente l'espace affectif indispensable au développement de la sensibilité, la grande patrie représente l'espace rationnel nécessaire à l'efflorescence de la culture. Mais si elle n'est pas enracinée dans l'affection virile et tendre d'une terre paysanne, le dévouement à la grande patrie sombre dans le culte abstrait du nationalisme agressif. N'est-ce pas dans le drame triste, de la vie d'un homme par ailleurs aussi sympathique qu'Emmanuel Mounier? ... Le philosophe du personnalisme aura manqué d'une manière tragique de personnalité, et il aura manqué de personnalité parce qu'il aura manqué de cette «épaisseur charnelle», ainsi que l'aurait expliqué Péguy: de cette densité que donne le contact familier du sol. Il était l'homme de l'argument, l'homme de l'écrit, l'homme de la bibliothèque. Il était l'homme du cerveau. Il n'était pas l'homme des sens. L'homme de l'indicible. L'homme des champs. L'homme du muscle et du réflexe. L'affreuse médiocrité, la prétentieuse sottise des poèmes qu'il accueillait, dans sa revue en témoigne. Son oeuvre négative restera. De sa critique de nos préjugés nous avons un impérieux besoin. Elle demeure irremplaçable. Mais lorsque la roue des événements eut tourné et que ses idées furent au pouvoir, il ne sut pas stigmatiser les épouvantables excès commis en leur nom. Il ne vit même pas que les conditions avaient changé. Il ne s'aperçut pas, que la répétition automatique des mêmes mots d'ordre tournait à la monomanie. Il ne remarqua pas, avec effroi, que sa clameur se fondait dans un immense hurlement à la Mort. Il pactisa avec les tribunaux d'exception. Il les couvrit. De toute son autorité, il travailla à gonfler un nationalisme sur-maurrassien, une hystérie chauvine semblable à celles que nous voyons éclater de nos jours en tous pays, et sous le prétexte que l'Europe envisagée ne correspondait pas à ses conceptions, ou peut-être aux intérêts de ses camarades marxistes, il combattit l'Europe. Il trahit la cause européenne".

(98) "Le Pédagogue et le Commissaire", loc. cit., 23.

(99) "Du régionalisme à l'internationalisme", loc. cit., 141.

(100) Ik. *Ene Sinestea*, 1978, 93: "Hainbertze idazlek errepikatua zautaten Alemanak basak zirela, lehenagoko Hun zirtziletarik Hun zirtzil geldituak. Eta nork ez daki Atila Hun taldearen erregeak ziola: «Hun ere baitu ene zamariak zangoa finkatzen, eta han ez da belarririk sortzen». Baditakea haur bataiatua, Izpiritu sailduaren egoitza, izan ditakela mendekioz hazia? Baditakea gizonak izan ditakela hain sorraioak nun gazteari sakatuko baitiote, hau

den gutienik ohartu gabe, debruaren herrazko ostia beltza!" lb., 137: "Erra-na zuten 1914eko berriketariak Frantzian, Alemanek mozten zituztela hatxe-man mutikoeri eskuak, desegiteko gizamende baten soldado hazia".

(101) "Frantziatik urrun ere Frantzia": *Herria* 1947-V-22.

(102) lb.

(103) lb.

(104) lb.

(105) Dena den, holako testuen ondoan, beste holakoak ere badituela, ezin utzi alhora: "Ez da, dioten bezala, Frantses edo Angles jakintzarik. Ez da zozialixta edo kapitalixta jakintzarik. Ez da fededun edo fede gabeko jakintzarik. Bat da jakintza orotan. Bat mundua, bat gizona, bat egia; hortan dago jakitatearen trinitatea": *Ene Sinestea*, 1978, 90.

(106) "Du régionalisme à l'internationalisme", loc. cit., 137.

(107) lb., 138. Ik. orobat "La Messe sur le Pays Basque", in: *Gure Herria* 3-4 (1964) 81-82: "La liste des morts de la guerre proclame, sans ambages, la fidélité des Souletins à la France, leur grande patrie".

(108) lb., 139.

(109) lb., 139: "Si la petite patrie représente l'espace affectif indispensable au développement de la sensibilité, la grande patrie représente l'espace rationnel nécessaire à l'efflorescence de la culture".

(110) lb., 138.

(111) "Or seul un fédéralisme européen pouvait permettre un fédéralisme extra-européen [koloniekikoa]. L'aimant de l'Europe-Unie était seul assez puissant pour maintenir dans son champ, les peuples africains. Une Europe puissante aurait distribué à l'Afrique, la richesse et la liberté (...). Une crise tardive de nationalisme, sous la poussée d'une extrême droite et d'une extrême gauche également fanatiques, également rétrogrades, nous a empêchés de construire l'Europe. Après quoi nous ne pouvions plus ni demander aux populations de l'Afrique qu'ils renoncent à leurs nationalismes, ni leur en imposer l'abandon. Et cependant les peuples adultes ne peuvent vivre que dans un cadre fédéraliste. Puisse-t-il ne pas être trop tard pour inventer à la fois l'Union Européenne et l'Union Française, abandonnant à la tempête les cadavres de ceux qu'alourdissent la rancune et la haine et pour fonder sur la terre des humains, une grande fête folklorique aux vêtements multicolores..."

(112) "Le Pédagogue et le Commissaire", loc. cit., 8-9, 17.

(113) "Henri Bergson", loc. cit., 104.

(114) KLAGES, L., *Der Geist als Widersacher der Seele* I, Leipzig 1929, XIX, 68-69. Mundu razionalizatu edo teknifikatuaren kritikazko motibo guztiok, Heidegger-en edo Frankfurteko Eskolako filosofietan ere berdintsu aur-

kitzen direnak, direla, ohartuko du irakurleak. Hala ere diferentzia substantziala da. Besteotan ez bezala, Klagesen filosofia "pesimistan", gizagabetez prozesu honen printzipio metafisiko eragile eta erantzulea izpiritua bera da. Faxismoaren bide urratzailatzat izan da joa. Horregatik ez dute ballorik galtzen haren kontzientziaren analisi zorrotzek.

(115) *Omenaldia*, loc. cit., 82: bertsolariak sofistekin konparatzen dira, sofistak adierarik positiboenean ulertuz. "Ez zen Greziako gogoa hoin xorrotz bilakatuko ez balitu Greziak ukan «Zofiztak». – Bertsolaria, Euskal-herriko «zofizta» (...). «Zofizta» eta jelnutsua izen-kide baitira, euskaldun «Zofiztak» edo bertsolariak sor-arazten du jendetan jelnua: bertsolaria euskaldun erakuslaria".

(116) "L'Home Basque...", loc. cit., 9.

(117) *ib.*, 7-8.

(118) "La Fête", loc. cit, 13.

(119) "L'Homme basque...", loc. cit., 14.

(120) "Du régionalisme...", loc. cit., 138. "Le Pédagogue et le Commissaire", loc. cit., 22.

(121) "Zapeta Urhe eta Espartin Xuri", *Euzko Gogoa* 2 (1958) 133-168.

(122) Abertzale kristau-demokrata askok (Jose Antonio Agirre, etab.) maite izan du <gure> Aita Vitoria goraiatzea eta harengan harrotzea beren euskotasuna. Esan ohi denaren aurka, esan nahi izaten ez dena da –beharbada ohartzen delako, norbere jokoa ez dela oso bestelakoa-, Aita Vitoriak egin egina, ez dela izan irakaskuntza ausarki menpegabeko garbi bat, kontzesiorik gabe, konpondio bat baizik printzipioen defentsa eta Karlos V.aren esjentzia inperialen artean, Las Casas-ek zuzen hauteman eta salatu bezala. Araberatsu Salaberryk bere frantses nazionalismo eta euskal aberztaletasun artean soluzio gabeko akomeamendua entseatuko du.

(123) Ez dakit bere bitxitasun pertsonala duen, ala aspaldiko "zu" pluralaren hondar modu bat, Salaberry baitan "zure" batzutan "zuen" da.

(124) "Zapeta Urhe eta Espartin Xuri", loc. cit., 152.

(125) *Ene Sinestea*, loc. cit., 31, honela interpretatzen du Etienne bere bataioko izena: "eman daut dutan denen alderako amodio izpia". Izen osoa Etien Josepe omen zuen.

(126) "Zapeta Urhe eta Espartin Xuri", loc. cit., 152: "Parisen [kasu!] eta gero lantegi huntan, lurreko jiteak, eta gogoko argiak, gora metatu beharrez errabiatua, uste nian galdua nuela fedea. Ez nian galdua, bainan aldatua. Gizona baithan, diat ene fedea".

(127) "Pilota, Eskual Herriaren Gatza", in: *Gure Herria*, azaroa (1960) 288.

(128) *ib.*, 286.

(129) *Ik.* "Défense des langues et cultures régionales", *Gure Herria*, az-abend. (1961), 362. Aipatu datak, delegazio batek Hezkuntzako Ministroarekin hizkuntza erregionalen alde izandako solas bati egiten dio erreferentzia.

(130) ARBELBIDE, X., *Enbata. Abertzalegoaren historia Iparraldean*, Donostia 1996.

(131) Idelen eta sinesteen holako elkarbitza bat askatasunean eta errespetu guztian, Salaberryk paradoxalki presokanpoan bakarrik ezagutu zuen lehenago (Frantzia ez da tradizionalki herrialde plurikonfesional bat, horietako askatasun modu espezifikoa idelentzat). Horregatik derizkio: "Batikaneko bigarren konzilioa Aleman korraletako umea" (ES, 185).

(132) "La Messe sur le Pays Basque", in: *Gure Herria* 1-2 (1964) 33-46 eta 3-4 (1964) 65-85.

(133) "L'Aliénation basque", in: *Gure Herria* 5 (1967) 257-288 eta 6 (1967) 321-347.

(134) "Mendeko bi zauriak", *loc. cit.*, 333-352).

(135) *ib.*, 344.

(136) *Ik.* "E. Salaberry euskalzaleari Heletan 1979ko urriaren 16-ean Eskualzaleen Biltzarrak eskaini OMENADIA", 1980.

(137) AINZIART, P., "Etienne Salaberry", in *Egan* 3-4 (2001) 148.

(138) *ib.*, 162: "Uste dut liburutxo hau Etienne Salaberryren egiazko liburua dela, haren testamendua. Oihu bat botila batean sartua eta itsasoari botatua..."

(139) *Beñat adiskidea*, *loc. cit.*, 95. *Ik. Omenaldia*, *loc. cit.*, 92: "Erra-na dut ene ehorzketan nahiko nintuela hiru bandera: euskalduna, Euskal-herriaren seme bainiz; frantsesa, Frantziaren kulturari zorrak baitituz; europar-inoa, Europa gure biharko, orokor herrialdea izanen baita". Dirudienez, Frantziak esanahi politiko positiborik ez luke jada Salaberryrentzat.

(140) Eta bere azken idazkian, hain zuen, bereziki gogor: "Frantziak erakusterat emaiten dik nahi duela, demendreneko urrikirik gabe, urkatu euskara" (*ib.*, 16). "Ez die lehen aldia Frantsesek federalismoa ez dutela izpirik ulertzen" (*ib.*, 115).

(141) "Ene aitak baitzuen bertze egitekorik, ez nintzan menturatzen hari ene haur goiti-beheitien salatzerat, eta ezinbertze horrek zaurtu daut daut guti edo aski bihotza".

(142) *Beñat adiskidea*, *loc. cit.*, 35.

(143) "La Fête", *loc. cit.*, 10.

(144) ES, 84. Baina hemen ixiltasuna euskaldunaren estiloa ere bada,

kasu batzuetako negatibotasuna konpentsatzen duena: "Euskal Herriko aingerua, hura ere aingeru ixilal" (lb.).

(145) *Beñat adiskidea*, loc. cit., 7. "Diote Euskaldunak ez balitu ba kofesioa, ba ostatua bere axolaren ezeztatzeko solastatuz edo apezarekin edo lagunekin, aise ito litakela bere barneko errekan. Ahopaldi hori ez ditake osoki gezurti" (ES, 61). Ik. halaber "La Fête", loc. cit, 11: "Le professeur Michel Bergougnan, l'éminent psychiâtre de la Faculté de Bordeaux, attribue les suicides du Pays Basque, à une habitude de la contention, devenue morbide. – Tel est l'homme basque: que les palabres lui répugnent est sans doute une qualité; mais que la moindre confiance lui coûte, est certainement un défaut". "Ba aitatxi, ba aita, zirelarik kanporat itzullak, nolaz jin ote naiz ni, barnerat itzulla?" (ama bezala), galdetzen du aita leoren seme akuarioak (ES, 61). Hala ere, ez du izan nahi "bigarrenkari" edo enterka: "Gizonarentzat bide koska izaltea goresgarri. Gizonarentzat bide, bainan ez emaztekiarentzat, enterka izaltea ahalgegarri. Hobe! Ez naiz izpirik enterka, bainan asko Euskaldun gizon bezela errotik koska" (lb.). Salaberryren eskema psikologiko askok ez gaitu gutxi harritzen.

(146) "Zaharrak beti lehengo hisiaz mintzo. Liburuak beti lehengo hisiaz mintzo. Agerkariak beti lehengo hisiaz mintzo. Erakasleak, beti lehengo hisiaz mintzo. Adinetakoak gaituk hisiaren hedatzale. Gazteri sakatu nahi gure arimako hazteria. Hisiaren aita, ez duk debrua, baina debru bilakatu gizona. Adinetako gizon bihotz idorra. Gizon itsu eta elkorra", ik. "Hiru pindarreko eraztuna", in: *Gure Herria* (1975) 106.

(147) *Beñat adiskidea*, loc. cit., 10.

(148) "Mendeko bi zauriak", loc. cit., 333.

(149) lb.

(150) Salaberryk etsenplu batean bere usna psikologikoaren zolitasuna proban jartzeko ez du heraberik: Voltaire, XVIII. mendeko idazle fedegabeak eta XIX. mendeko Ars-eko apez fededun santuak "begitartea berdin ximur, berdin su-pindarrez begi-ñiñika dir-dir dute (...). Bainan ez dute su beraz betea", ik. *Ene Sinestea*, loc. cit., 7, bion konparazioa detailean.

(151) Ik. "Gizonaren othoitza", *Gure Herria* 1961) 311: "Ikusi-eta eremua zitakela zure eliza xoragarria, gure arbasoek izendatu zintuzten, ez jakinki xuxen nola mintza, Jaungoikoa, zeru lurren egileal".

(152) "Mendeko bi zauriak", loc. cit., 351.

(153) "Saint Thomas qui s'en fut de la science à la sainteté et de la sainteté à la science", *Grand Séminaire de Bayonne*, 1950, 8.

(154) "Gehiago iragan jakitatean eta barnago behar dituk ikertu fedearren erroak", aholkatuko dio lagun gazteari, ik. *Beñat adiskidea*, loc. cit., 72.

(155) "Le Pédagogue...", loc. cit., 20. "(...) Mon argument que je contrôlais à chacun de ses mots, (...) que je comprenais être inébranlable".

(156) Ik. *Beñat adiskide*, loc. cit., 73: "Ene ikaslek, urte gehienetan, hautetsi zaukaten Jainko izaiterean froga..."

(157) "La Fête", loc. cit., 37-38.

(158) "Le Pédagogue et le Commissaire", loc. cit., 20. Ik. "La Fête", loc. cit., 37: "(...) Résidus d'une mythologie désuète".

(159) Moral absolutu bat nahi bada, fundamentu absolutu bat behar – erlijioa behar. Erlatibismo moral (teoriko)aren arbuiorako, ik. *Beñat adiskide*, loc. cit., 46-47.

(160) "Le Pédagogue et le Commissaire", loc. cit., 20.

(161) Ib., 21: "L'humanisme devient odieux, lorsque dans son ressentiment, il cherche à briser une foi. Le croyant apparaît abominable, lorsque dans sa colère, il cherche à humilier une sagesse".

(162) Horregatik, tolerante izateko, Salaberryren fedea baino arrazoi-menak problema gaitzagoak dauzka, *Beñat adiskide*, loc. cit. 47: "Ez ditakek, errespetatzeko Afrika, onart esklabogoa; Musulmanen errespetatzeko, erran ohoragarri dela aintz emaztegoa; Euskaldunen balakatzeko jalgi, on zela espos-aintzineko esposgoa". Izan ere: "Urak eta egiak beren bidea behar eta beharko die". Alegia, "beharrezko egiaren" arrazoiimen tipo hau ezin da izan tolerantea bere buruaren kontra ihardun gabe!

(163) "Jaungoikoa urrun baino urrunago egonki, ezin izartua, ezin aipatua, ezin izendatua (...). Erradazu hau dela edo hura dela Jaungoikoa, eta itzuliko dautzut ezetz. Hura denetarik desberdina. Erran ditake dela asmatzen ez duguna. Erran ditake dela, ez dena", in *Ene Sinestea*, loc. cit., 99.

(164) Ik. gal hau *Ene Sinestea*-n, loc. cit., 13-15 aski luze garatua.

(165) "Erlisioak lotzen du gizona gizonari, lotzen baititu gizonak Jaungoikoari. Zabalerat lotzen ditu, lotzen dituelakoz goitirat. Goitirat lehenik Jaungoikoari, zabalerat bigarrenik gizoneri. Jaungoikoari lotzetik heldu da gizoneri lotzea. Elgarren haurride dira gizonak direlaketz Aita beraren semeak. Semetasunetik haurridetasuna (...). Motz-azu semetasunaren lokarria, eta ukaldi berean moztuko duzu analtasunaren esteka", in *Ene Sinestea*, loc. cit., 71.

(166) "«Krup» ["croup", difteria edo zintzurmina, laringitis] zintzurra hesten eta itotzen duen eritasunaz hartua nintzan", ik. *Ene Sinestea*, loc. cit., 59.

(167) "Kadera ttipiaren gainean jarririk egiten ginuen aldizka goizeko otoltz labur bat, eta nigarrak nigartel, bururatzen (...). Aratseko otoltza egiten ginuen familian, haur bat aitaren aintzinean jarria mahiaren gainean.

Maite ginuen haurrak ginelarik haren matela gure matelarekin torratzea, sino-mino baten egitea, erraitearekin: «latxa», *Ene Sinestea*, loc. cit., 68.

(168) Beste ikuspen bat dirudiena, presokanpoan, ik. *Ene Sinestea*, loc. cit., 141: "Tipust-tapast agertzen zaizkit pinpirina beltz batzu..."

(169) "L'Homme basque...", loc. cit., 26.

(170) lb.

(171) "La Fête", loc. cit., 14.

(172) lb., 30: "On a souvent rangé l'âme basque dans le domaine de la sévérité et de la rigueur. On a voulu faire de la gravité morne sa caractéristique fondamentale. Ainsi le jansénisme serait-il sa doctrine familière: Duvergier de Hauranne n'aurait eu qu'à prendre conscience de son milieu, pour accepter les propositions de l'Augustinus. Il lui aurait suffi de penser basque, pour parler janséniste. – Je n'en crois rien".

(173) "La Messe", loc. cit., 73.

(174) lb.

(175) lb.

(176) lb., 74.

(177) *Ene Sinestea*, loc. cit., 81: "Uste ukan dute, Duvergier de Hauranne euskalduna zenaz geroz, horrek antolatua zuela osoki Euskaldunen fedea, eta Duvergier de Haurannek zaukala Jaungoikoa bakarrik zeru-lurren egile ahaltsu eta larderiatsu, gizona aldiz zerbeit ez deusen pare, barnearen barneraino, bekatuaz zikindua. Daldaran bizt omen Euskal-Herrian jendea, beldur hea beheiti ifernurat debruak zeraman arima ez zionez, urrikaldurik, ebatsiko Jaungoikoak eremaiteko golti zerurat... Holaxet mintzo zaiku Aita Lhande Euskaldunen sinesteaz. Iduripen hori ikasia duke Parisen, hango Jesuisten liburuetan, eta ez duke ikusia Atarratzen bere gazteko Xuberotar herrian".

(178) Ik. "La Fête", loc. cit., 31.

(179) "Laket zitaitan herritik jalgitzea", in *Ene Sinestea*, loc. cit., 118.

(180) *Omenaldia*, loc. cit., 34.

(181) lb., 83. "Gizon" kontzeptuaren balio bereziaz euskaldunarentzat, ik., orobat, "Le Pédagogue et le Commissaire", loc. cit., 16; "La Messe", loc. cit., 71, "La Fête", loc. cit., 22, etab.

(182) *Omenaldia*, loc. cit., 83.

(183) Ik. "L'Homme Basque", loc. cit., 24: "À la tradition, depuis Hegel, se substitue l'Histoire". Hemen egiten duen Hegel-en historiaren azalpena, tradizioaren kontrarioa, iraganari oposatua, dialektika famatuaren gaitzulertze bat bezala bakarrik esplikatu daiteke: "L'Histoire ne connaît le passé que pour rompre avec lui par voie d'opposition. D'étapes en étapes,



elle marche volontairement oublieuse vers un avenir sans le moindre rapport avec ce qui fut". Aitzitik, bizi den heinean, iragana oraina da; bizi ez den heinean, bai, ez da iraganik ere, ez da ezer.

(184) "Izarrak daude osoki eremuan eta doi bat denboran. Gizona dago doi-doi-doi bat eremuan: irringarri haren gorputz kukuso hertsia, izarren gorputzari behatu-eta. Bainan gizonak galtzen duena eremuan, irabazten du denboran. Gizona bizi da denboran. Denbora gizonaren behexgarri eta ontasun. – Arboleak, ihiziak, jalgitzen dira eremutik, sartzeko denboran. Eremitik urrunago, eta gizonari hurbilago", in "Gizonaren ezin geldia", loc. cit., 87.

(185) *Beñat adiskidea*, loc. cit., 10.

(186) "Gizonaren ezin geldia", loc. cit., 90.

(187) *Faust* I, 682: "Was du ererbt von deinen Vätern hast,/ Erwirb es, um es zu besitzen".

(188) "Gizonaren ezin geldia", loc. cit., 92.

(189) "Denbora bakotzak baditu bere ara bereziak. Denborak berekidan eremaiten ditu, bere mamitik sor-arazi arak. Arak eta denborak, biek bat egiten dute".

(190) Ik. Ideia haei eskaini lerroak, in "Gizonaren ezin geldia", loc. cit., 90-91.

(191) "La Pelote", loc. cit., 233.

(192) "L'Homme Basque", loc. cit., 29.

(193) *Beñat adiskidea*, loc. cit., 92-93.

(194) Ik. *Omenaldia*, loc. cit., 88: "Zoziologizten artean gain-gainetik laket izan zait Lévy-Brühl. Uste nuen, gazte nintzalarik irakurtu dutalakotz. Nago ez denez gure gogoek esku emaiten zutelakotz. Lévy-Brühl-entzat, hastean, aspaldiko gizona, gizon zoroa. Guretzat, gizona gizon, otsoa otso. Harentzat, gizona otso bilakatzen ahal. Gizon otsoak izanki... Bainan, asmuaz ez dea ihiztaria, otsoaren sudurrean sartzan? Olerkaria ez dea gisa batez, loreaz mintzo delarik, lore egiten?... San Frantsesek iguzkiari ez duia erraiten «anaia», ilargiari «arrea»? Horri ohartu-eta, Lévy-Brühl egin zen aspaldiko gizonaren adixkide atxikia". Orobat "Le Pédagogue et le Commissaire", loc. cit., 8: "Depuis les recherches de Lévy-Brühl nous savons que la mentalité du primitif n'est pas une édulcoration de la nôtre, mais une mentalité originale, pourvue de catégories distinctes".

(195) Ik., batez ere, *Ene Sinestea*, loc. cit., 60-65: C. Jung, Heymans eta Wiersma, Freud, Adler. "Ezagut-zak hire burua". Lerro hori irakurtu zuen Zokratek Delfeko tenploan eta utzi ondokoentzat manamendu gisa. Manamendu horri jarraitzeko eman dauzkigute hogoigarren mendeko gogolari, bertze mendetako jendek ukan ez dituzten solasak eta tresnak".

(196) lb., 103: "Biziak iduri du ibaia, batzuetan emeki, bertzetan zalu; oral zabal-zabala lokartua, sarri mendietako euriaz hanturik, zalapartan erro-tua" (errotua = erotua).

(197) lb., 54.

(198) lk., halaber, *Ene Sinestea*, loc. cit., 41-42: "Adinetara han harat Joana, frango apex eta gizonen begitarteak ditut argiratu. Artzearekin Iker-miaka kanpoko mortero lodi hura jauzarazi beharrez, lzaitearen hezur muina-raino heltzeko..." Monsignore Mathieu-ren itxuraz, lk. lb., 98. Bergson-en begitarteaz, lk. "Henri Bergson", loc. cit., 139.